

VakTaal

- 2 Ten geleide
- 3 Een hoop taal: Eruitzien
- 4 Koeientaal
- 5 Wan switi tori / Een lekker verhaal
- 6 'Het is hun beurt'
- 7 Gorgonzola, entrecote en de menutaak
- 8 Groeten uit het verleden
- 10 Poëzie als protest
- 12 Radicaal denken en subtiel handelen
door vrouwen in de Nederlandse Republiek
- 14 'Ik wil dat iedereen weet wie Max Havelaar is'
- 16 De Staat van het Nederlands in Suriname
- 17 Onderzoeksproject: kinderen als
verhalenvertellers en gedachtelezers
- 18 Ik ben dus te vroeg geboren voor jeugdliteratuur
- 20 Het meertalige verleden op het spoor
- 22 Ich weiß nicht, was soll es bedeuten
- 24 Waar zijn de kleinkinderen van
Natasja Froger (54) logeren?

Internationale
Vereniging voor
Neerlandistiek

TEN GELEIDE

door: Iris van Erve

Een nieuw jaar, een nieuw nummer van VakTaal en ...
een nieuwe redactie?

Inderdaad zijn we trots op twee nieuwe redactieleden en twee verse vaste schrijvers voor VakTaal. Deze vier mensen starten per ons op stapel staande dubbelnummer 2/3 van de drieëndertigste jaargang van VakTaal en dat betekent dat ze al aan het werk zijn, maar nog net niet genoemd worden in dit colofon. Van harte welkom: Maria Dijkgraaf, Sita Doerga Misier, Agata Szubert en Bonny Wassing!

In dit nieuwe jaar lieten we ons inspireren door geschiedenissen. Landen die mijlener uit elkaar liggen en toch een deel van hun verleden hebben vermengd bijvoorbeeld. De beïnvloeding van elkaar is zeker niet altijd trots makend. Maar bij je groots gedragen hoort in elk geval niet het negeren of kleineren van de sporen die je hebt nagelaten. En eigenlijk zijn deze sporen bere-interessant. Zo stond ik in Paramaribo in de tropenzone en zei een taxichauffeur tegen mij: 'Het kan vriezen en het kan dooien'. Omdat we een taal delen in Suriname kan dit, in werkelijkheid slaat het nergens op. En liever zien we deze werkelijkheid weerspiegeld in bijvoorbeeld wat onze kinderen lezen. In dit geval dus geen boeken met avonturen op de Friese meren of over spelen in de sneeuw, maar boeken uit eigen land met een herkenbaar landschap en klimaat. De macht van taal blijkt niet alleen hieruit, deze VakTaal besteedt ook aandacht aan schrijvers, dichters en performers die over meer schrijven dan over zon en bataatsoep. Rebellen zoals de Boekenweek ze noemt, die voornoemde sporen in een ander daglicht zetten om hiermee geschiedenis bepaald actueel te maken.

Het blad dat voor u ligt, werd gemaakt voor het grote virus om zich heen greep in onze contreien. Pas bij het drukproces trad vertraging op. Nu komt dit lees- en lesvoer u vast extra gelegen. Vandaar dat we de digitale versie van dit nummer beschikbaar stellen voor iedereen, kijk hiervoor op www.ivn.nu. Ons volgende nummer wordt een dubbelnummer dat in het najaar verschijnt. Blijf gezond! ●

DRIEËNDERTIGSTE JAARGANG - NUMMER 1 - 2020

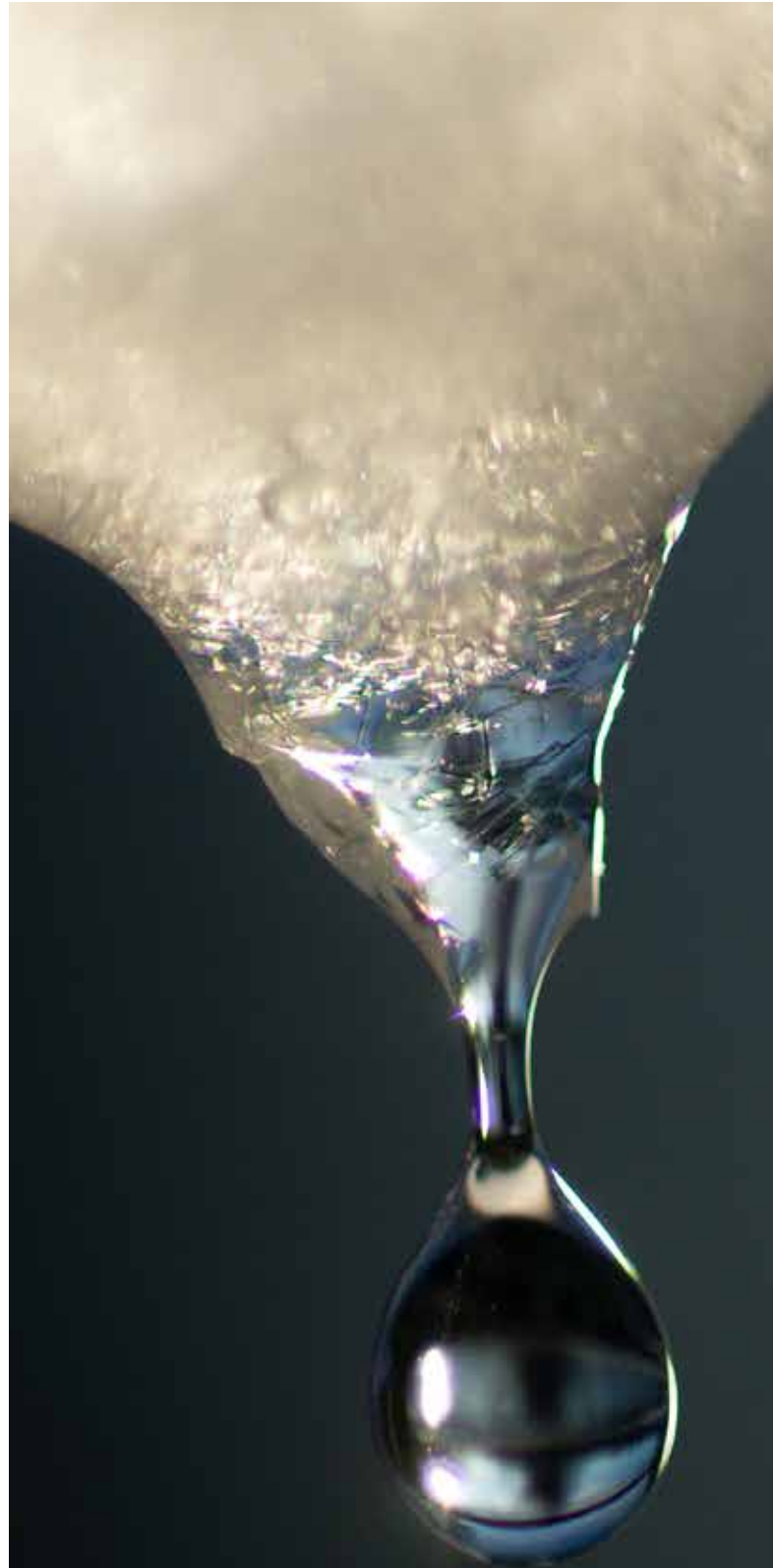
Redactie: Suzanne Aalberse, Iris van Erve, Ine Kiekens, Janneke Louwerse, Marc van Oostendorp, Cora van de Poppe en Truus de Wilde

Bijdragen: Thomas Altfrohne, Usha Balesar, Ronny Boogaart, Leonie Cornips, Michelle van Dijk, Sita Doerga Misier, Max van Duijn, Anna Eble, Babs Gons, Silke Hamann, Helen de Hoop, André Kött, Ismene Krishnadath, Andreas Krogull, Lisa Mensing, Marrigje Paijmans en Ulrike Vogl

Fotografie: Colin Hill Imagery (Coverfoto), Sjoukje van Gool en anderen: iedere rechthebbende kan zich laten gelden via bureau@ivn.nu

Vormgeving: Sjoukje van Gool

VakTaal is een uitgave van de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek. Meer informatie over de IVN is te vinden op ivn.nu.

Eruitzien

door: Helen de Hoop

“Deftige dames brengen hun koffie en thee, of andere dingen. Men ziet eruit dat onze landsverdedigers het in Amsterdam nog zoo slecht niet hebben, beter dan de velen die in de nedergerijen aan de grenzen staan. Zoo is er ook een comité voor het organiseren van wetenschappelijke lezingen onder militairen” (De Sumatra Post, 14 mei 1915). We waren verrast toen we deze constructie tegenkwamen in onze zoektocht naar de ontwikkeling van het werkwoord ‘eruitzien’ in het Nederlands. Tegenwoordig zouden we eerder zeggen dat *het ernaar uitziet dat* onze landsverdedigers in Amsterdam het zo slecht nog niet hebben. De lezing die ‘eruitzien’ hier in beide gevallen krijgt, is evidentieel, d.w.z. dat de schrijver ermee uitdrukt evidentie te hebben voor zijn of haar bewering. Dat is zonneklaar in het citaat hierboven. De schrijver beweert dat de militairen in Amsterdam een luxe leventje leiden en somt de aanwijzingen op die deze bewering staven: zo zijn er deftige dames die hun koffie en thee brengen en ook worden er wetenschappelijke lezingen voor hen georganiseerd. De lezer wordt als het ware uitgenodigd dezelfde conclusie als de spreker te trekken op basis van de aangereikte evidentie. De constructie ‘men ziet eruit dat’ kan letterlijk gelezen worden als ‘men kan hieruit aflezen/afleiden/opmaken dat’, waarbij ‘hieruit’ verwijst naar de voorhanden zijnde evidentie.

Rond 1900 vinden we ook een dergelijk gebruik van de constructie ‘het ziet ernaar uit dat’ getuige het volgende citaat uit 1904: “De haven is met dit al echter nog niet in gebruik. In tegendeel het ziet ernaar uit, dat de opening, in strijd met de verwachting, tot 1905 zal moeten worden uitgesteld.” De schrijver beweert hier dat de opening van de haven zal moeten worden uitgesteld en geeft aan hier evidentie voor te hebben, hoewel die evidentie niet expliciet gegeven wordt. In de constructie ‘men ziet eruit dat’ wordt de evidentie juist wel expliciet gemaakt, zoals ook te zien is in het volgende citaat uit 1899: “Die machtsstrijd daarginds is leerrijk uit een sociaal oogpunt: men ziet eruit hoe het grootkapitaal zich meester maakt van de macht.” De schrijver beweert dat het grootkapitaal zich meester maakt van de macht en baseert zich daarbij op de machtsstrijd daarginds. Opnieuw wordt de lezer uitgenodigd zelf dezelfde gevolgtrekking als de schrijver te maken op basis van de beschikbare evidentie, de situatie daarginds.

Het verschil tussen de constructies ‘men ziet eruit dat’ en ‘het ziet ernaar uit dat’ met ruwweg dezelfde betekenis, is gelegen in de aard van het gebruikte werkwoord ‘(eruit)zien’ en de rol van de waarnemer. Bij ‘men ziet eruit’ is het subject ‘men’ de waarnemer, maar bij het werkwoord ‘eruitzien’ blijft de waarnemer impliciet en wordt daardoor geïnterpreteerd als de spreker. Dat is belangrijk, omdat het nu de spreker is die aangeeft zelf evidentie te hebben voor wat hij of zij wil beweren. Die evidentie is minder verifieerbaar voor de lezer.

Interessant is dat de constructie ‘men ziet eruit dat’ toentertijd (in het begin van de twintigste eeuw) veel frequenter was dan ‘het ziet ernaar uit dat’, maar daarna snel terrein verloor en vanaf ongeveer 1950 niet meer voorkomt in het Nederlands. Daarentegen is ‘het ziet ernaar uit dat’ inmiddels volledig ingeburgerd als expressie van evidentialiteit. Dus het ziet ernaar uit dat ‘het ziet ernaar uit dat’ de strijd gewonnen heeft. ●

Helen de Hoop is hoogleraar Theoretische Taalwetenschap aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

door: Leonie Cornips

Koeientaal

Voor me ligt de vierde druk (2019) van *Dierentalen* geschreven door Eva Meijer. De titel is intrigerend, want kunnen we van dierentalen spreken? Taalkundigen gaan er als vanzelfsprekend van uit dat taal uniek is aan de menselijke soort. Dieren communiceren 'slechts'. Maar mensen zijn natuurlijk ook dieren. Eva Meijer is filosoof en stelt intrigerende vragen waarmee ze taalkundigen uitdaagt: 'Kunnen we communicatie van andere dieren dan mensen taal noemen? Kunnen we met andere dieren praten, en hoe dan? Is de taal van de mens speciaal, of zijn alle talen speciaal? Wat is taal eigenlijk?'

WAT IS TAAL?

De vraag wat taal is, is complex omdat er diverse taalkundige theorieën zijn die taal definiëren. Sommige proberen taal als een biologisch systeem in onze hersenen te begrijpen, andere omschrijven taal als een vorm van sociaal gedrag. Hoe dan ook, de overweldigende meerderheid van taalkundige theorieën sluit uit dat andere diersoorten over taal beschikken. 'Dierentaal bestaat niet', zegt de taalkundige.

Maar juist door de snel verminderende biodiversiteit en immens groeiende ongelijkwaardigheid tussen de menselijke en overige diersoorten is het onderwerp dierentalen ook voor de taalkunde urgent geworden. Eva Meijer betoogt dat als we andere dieren beter begrijpen we ook onze superieure houding kunnen bijstellen door andere – lees gelijkwaardiger – relaties met dieren aan te kunnen gaan. Taalkundige theorieën zouden het concept taal moeten herijken om het idee dat taal alleen aan mensen voorbehouden is, uit te dagen. Twee onderzoeksvragen zijn cruciaal: welke inzichten uit taalkundig onderzoek naar dierentalen leert ons iets over mensentaal – hebben taalkundigen wellicht al die eeuwen iets over het hoofd gezien? En wat zegt het over de taalkunde dat onderzoekers zich niet over de mogelijkheid van dierentalen willen buigen en dit onderwerp aan biologen en ethologen overlaten?

Taalkundigen hanteren een top-down visie op taal. Ze bestuderen of andere dieren over dezelfde taal(vermogens) beschikken als de mens. Daarom probeerden taalkundigen chimpansees Engels te laten spreken, of chimpansees menselijke gebarentaal te leren. Menselijke taal en menselijke cognitieve vermogens zijn dan de norm waaraan andere diersoorten moeten voldoen. Door dit antropocentrische perspectief zijn talen en cognitieve vermogens van dieren bij voorbaat deficiënt; koeien spreken niet in mensentaal en hun cognitieve vermogens zijn niet gegroeid om menselijke uitdagingen aan te gaan maar die van koeien. Het antropocentrisme maskeert bovendien dat de meeste mensen nooit een dierentaal hebben of willen leren spreken hoewel taalkundigen beweren dat tweede taalverwerving uniek is aan de menselijke soort.

KOEIENTAAL IN DE PRAKTIJK

Hoe verricht ik nu in de praktijk onderzoek naar dierentalen en wel: koeientaal? Koeientaal onderzoek ik als taalkundige

door het geluid dat een koe produceert te duiden in de situationele context waarin ze zich bevindt samenhangend met haar lichaamsgedrag, hoe ze zich positioneert in de ruimte en jegens mede-koeien, kijkgedrag en haar zintuiglijke waarnemingen zoals ruiken.

Bij één boer kan ik dezelfde koeien over een langere periode observeren. Tijdens het veldwerk film ik zodat het geluid dat een koe maakt te zien is in de situationele context waarin de koe al dan niet interageert met mede-koeien, de boer, en mij als veldwerker. Desondanks is het lastig precies te observeren welke koe spreekt aangezien zij vaak geluid met gesloten lippen produceren en veel koeien in een stal leven en werken (een gemiddelde melkveehouderij in Nederland telt minimaal 80 koeien). In de toekomst hoop ik met digitale middelen zoals 'The Observer' te werken dat interacties van de individuele koe kan volgen, kwantificeren en integreren met andere software zoals eye-tracking en software die de fysiologie en emoties van de koe observeert.

WAT HEEFT DIT ONDERZOEK OPGELEVERD?

Iedere koe heeft een individuele stem en tot nu toe vind ik – ook door literatuuronderzoek – zo'n zestiental distinctieve geluiden die betekenisdragend zijn voor de koe: ik roep mijn kalf, ik heb honger, ik ben tochtig, ik moet gemolken worden, ik lik mijn net geboren kalf. Mijn veldwerk toont dat de koe zowel door geluid 'mmmm' groet als door aanraken met de neus of met het hoofd (kopstoot). Een koe in de stal groet de boer als hij/zij binnenkomt, groet de trekker die buiten voorbij rijdt en groet als zij buiten de buurkoeien passeert. Een koe groet niet in een 'stedelijke' stal waar toeristen in- en uitlopen maar wel in een stal waar bijna niemand komt. Kalveren in de stal groeten melk-koeien die binnenkomen maar niet omgekeerd en niet iedere koe groet. Het groetgedrag van de koe blijkt net zo complex en contextgebonden te zijn als het groetgedrag tussen mensen: Wie groet ik wel en niet? En in welke situatie? En hoe groet ik? Beantwoord ik de groet of niet? ●

Leonie Cornips is onderzoeker variatielinguïstiek aan het NL-Lab van KNAW Humanities Cluster en aan de Universiteit Maastricht.

Wan switi tori / Een lekker verhaal

**WAT NIEMAND JE KAN AFNEMEN,
TENZIJ JE DE TONG AFSNIJDT, IS
HET GESPROKEN WOORD.**

Het geschreven woord is niet zo vanzelfsprekend als we vaak denken. In het basisonderwijs trekt men minimaal een jaar uit om de basisvaardigheden van lezen en schrijven te onderwijzen. Ook dat is niet vanzelfsprekend. In koloniale gebieden hebben Europese heersers de bevolking gedwongen, via onderwijs, een Europese taal te leren, om te kunnen functioneren binnen systemen van regelgeving die de kolonisator had gemaakt. Ook in Suriname was dat het geval. Talen van het volk (inheemsen, ex-slaafgemaakten en immigranten) werden niet erkend. Kinderen in Suriname leren nog steeds alleen lezen en schrijven in het Nederlands.

Wat niemand je kan afnemen, tenzij je de tong afsnijdt, is het gesproken woord. In Suriname is altijd volop gebruikgemaakt van orale literaire kunstuitingen, zoals verhalen, zegswijzen, liederen, drama. Lange tijd was de status vrij laag. Het zijn cultuuruitingen van niet-blanke groepen in talen die niet Europees zijn en dus vanuit het idee van blanke superioriteit minderwaardig.

Een anekdote. De Surinaamse Schrijversgroep '77 organiseerde begin jaren 2000 een internationaal literatuurfestival in Paramaribo. De opening was een spektakel, waar veel pers op afkwam. Een groep dichters bracht hun werk met verve, gekleed in traditionele koto en een koperen bekken vol liefdesbloemen op hun hoofd. Hun foto prijkte de volgende ochtend op de voorpagina's van de dagbladen. Het commentaar van een Nederlandse literatdeskundige: "Dit is geen literatuur, dit is folklore." Mijn middelvinger, ging het door mijn hoofd. Dit is onze literatuur. We sluiten die niet op in een elitair boekje.

Neem bijvoorbeeld de tori. Vertellen is ingebakken in de Surinaamse samenleving. Je hebt onder andere fosten tori, lobi tori, jorka tori, agersi tori, ondrofeni tori, Anansi tori. Harry Jong Loi was de bekendste Surinaamse verteller van de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Zijn verhalen in het Sranantongo werden

dagelijks uitgezonden. Menig Surinamer zat dan aan de radio gekluisterd. Jong Loi is er helaas niet meer. Wat er wel is, zijn programma's als Tap a Dek, van een van ADEK (Anton de Kom Universiteit) afgestudeerde 'dekoloog', die op zeer taalcreatieve wijze de actualiteit verhaalt.

De 'talkshow', een genre dat Oprah Winfrey schatrijk heeft gemaakt, vind je in authentieke vorm op de erven onder de bomen, op balkons en straathoeken in Suriname. Mensen geven, vaak met humor doorspekt, hun subjectieve visie op allerhande onderwerpen. De cabaretier Jörgen Raymann maakte er veelvuldig gebruik van. Gevleugelde woorden waren 'Wie is je vader? Wie is je moeder?' Ook de orale techniek van troki en piki zag je als hij bij opkomst riep 'fawaka', en het publiek antwoordde met 'bun'. Bij de moderne tori-vormen is het Surinaams-Nederlands, waardoorheen andere talen gewoven, erg populair. Dat maakt die tori lekker. Inmiddels is de 'tori' doorgedrongen tot het onderwijs in Suriname. In de literatuurmethode *Fa yu e tron leysi bakru* is er aandacht voor verteltradities. Leerlingen moeten een tori-happening organiseren. Een onderdeel dat met veel enthousiasme wordt uitgevoerd. ●

Ismene Krishnadath was als pedagogiekdocent verbonden aan verschillende leerkrachtopleidingen; vanaf 1990 koos ze als consultant voor een vrijere invulling van haar beroep. Ze maakte deel uit van de beweging voor progressief onderwijs Kenki Skoro (Verander het onderwijs) en schreef met Dayenne Angel een onderwijshandleiding. In 1989 startte Krishnadath een uitgeverij en bureau voor grafische opdrachten: Publishing Services Suriname, en een uitgeverij voor boeken voor kleine kinderen: Lees mee. Zij ontving de Staatsprijs voor Jeugdliteratuur over de periode 1989-1991. Krishnadath is de huidige voorzitter van de Surinaamse Schrijversgroep '77. Begin 2011 werd haar de Henri Frans de Ziel Cultuurprijs toegekend voor haar inzet voor het literaire leven in Suriname.

door: Michelle van Dijk

‘Het is hun beurt’

Rebellie in *De stille kracht*

‘... en van haar billen droop het rood.’ Toen Couperus *De stille kracht* in 1900 publiceerde, was deze zinsnede alleen al voldoende aanleiding tot opschudding.

Die te plastische omschrijving van ‘dit afschuwelijke vampyr-wijf’ of ‘die incarnatie van dof smeulende verdorvenheid’, zoals Léonie van Oudijck werd genoemd, was een smetje op een verder uitstekende roman, oordeelden de recensenten. Het leek wel of ze volledig voorbijgingen aan de veel grotere dwarse kracht die Couperus in zijn roman demonstreerde. Of: ze zagen er alleen de uiterlijke verschijningsvorm van.

In de roman wankelt de positie van resident Van Oudijck wanneer zijn omgeving wordt ‘aangevallen’ door de stille kracht. Is het de islam, de spookachtige hadji die door de tuin beweegt? Wat betekenen die toverkracht, de vliegende stenen en rondgespuugde pruimtabak? De stille kracht is meer dan het onderhuidse, groeiende verzet tegen de luide kracht van de veroveraar, de koloniaal. De stille kracht is ook de erotiek, de verleiding; het zijn de buitenhuwelijkse, multi-etnische relaties die de gevestigde leiders van hun stuk brengen.

Léonie van Oudijck, vrouw van de resident, gaat affaires aan met haar stiefzoon Theo, geboren uit de voorhuwelijkse relatie die Otto van Oudijck had met een Javaanse vrouw, en met Addy de Luce, die uit een familie komt van een Solose prinses en een Franse avonturier. Het contact tussen de Europese resident en de inheemse regentenfamilie De Luce was al uiterst gespannen en of er nu wel of niet sprake is van toverkrachten wanneer de steentjes en pruimtabak door de lucht vliegen, Van Oudijck bezwijkt voor deze kracht.

Die rebelse kracht, opstandigheid door te verleiden, is het duidelijkst aanwezig in de figuur van Addy de Luce. De verleider Addy, uiterst sensueel door Couperus beschreven, legt het aan met moeder én (stief)dochter Van Oudijck en heeft vrede met wat er dan ook maar uit voortkomt. De hele familie De Luce is multi-etnisch of ‘hybride’ te noemen – en functioneert prima. Van Oudijck daarentegen heeft een hekel aan ‘halfbloed’ (ondanks zijn eigen kinderen).

In stiefzoon Theo van Oudijck is de haat tegen de patriarchale overheerser zelfs vrij letterlijk aanwezig: ‘omdat hij in het diepst van zich die vader haatte, niet om die aanleiding of deze reden, maar om een geheimzinnige bloed-antipathie, omdat hij zich, trots zijn voorkomen en voordoen van blonde en blanke Europeaan, geheimzinnig verwant voelde aan deze onechte broër, een vage sympathie voor hem voelde, beiden zonen van een zelfde moederland, waarvoor hun vader niet voelde dan alleen met zijn aangeleerde ontwikkeling: de kunstmatig, humaan aangekweekte liefde der overheersers voor de overheerste grond’.

“DE STILLE KRACHT IS MEER DAN HET ONDERHUIDSE, GROEIENDE VERZET TEGEN DE LUIDE KRACHT VAN DE VEROVERAAR, DE KOLONIAAL. DE STILLE KRACHT IS OOK DE EROTIK, DE VERLEIDING.”

Zo scherp hadden nog maar weinig schrijvers het tot dan toe gezegd, toch kwam een inhoudelijke discussie niet op gang – de ‘melkige molligheid’ van Léonie en de vraag of de toverkrachten echt waren bleven in Nederland de boventoon voeren. Maar er was een recensent die ook al in 1901 in *De stille kracht* de dwarse kracht herkende en zelfs opriep tot verzet: Alexander (of Alexandre) Cohen, een Nederlandse socialist/anarchist – rebel! – die zelf onprettige jaren bij het KNIL (Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger, red.) had doorgebracht, en die in *Mercure de France* als Frans-Nederlandse journalist recensies schreef over nieuwe Nederlandse literatuur.

Cohen schreef (vrij vertaald): ‘Wit heeft anderen al zo lang op de nek gezeten, dat ik graag zou willen zien dat deze anderen – zwart, geel en *café-au-lait* – eens een beetje – een beetje veel! – de witten zouden vertrappen. Het is hun beurt. Ik zou net zo makkelijk een fan van de ‘stille kracht’ van meneer Couperus kunnen zijn. Maar ik wil het zien, ik wil het alleen maar zien! Wanneer komt de wraak, de echte, de enige?’

Helaas is mij onbekend of Couperus deze recensie kende en wat hij daar weer van vond, al zou ik denken dat hij al genoeg krachten toekende aan de seksuele ‘zwakten’ van de mens. Ergens hadden de Nederlandse recensenten dat ook juist gezien. ●

Michelle van Dijk is leraar Nederlands en schrijver van de roman Darko's lessen en de hertaling van Couperus' Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan.

door: Silke Hamann

Gorgonzola, entrecote en de menutaak

EEN KAART MET EEN SPAGHETTISTRAAT, MANGOLAAN EN GORGONZOLAPLEIN IS METEEN VERDACHT.

Sprekers van een taal nemen vaak woorden uit andere talen over. Dit gebeurt meestal omdat er in de eigen taal geen goed woord met die betekenis bestaat. Bij het introduceren van zo'n leenwoord moet vaak de uitspraak van het nieuwe woord aan de moedertaal aangepast worden. Het Engelse *goal*, bijvoorbeeld, begint met een klank die het Nederlands niet heeft (een stemhebbende plofklank die in de spraakleer als /g/ wordt weergegeven). Nederlanders spreken dit woord in hun eigen taal daarom ook meestal uit alsof het met een /k/ begint, zoals in *kool*. Het Italiaanse woord *spaghetti* heeft ook zo'n niet-Nederlandse /g/-klank in het midden, maar deze hebben veel Nederlanders vervangen door de ruisklank die aan het begin van *geel* voorkomt.

Taalwetenschappers willen graag weten hoe regelmatig zo'n uitspraak van een leenwoord is. Maar hoe kun je dat meten? Het makkelijkst is het gewoon te vragen, maar als je dat doet, doen mensen vaak iets anders dan ze spontaan zouden hebben gedaan. Datzelfde geldt voor het laten voorlezen van een woordenlijstje, hierbij worden sprekers bovendien beïnvloed door de schrijfwijze van de woorden. En gewoon opnames maken van spontane conversaties is ook geen optie omdat de kans dat zomaar het relevante leenwoord langs komt uiterst klein is.

In de jaren negentig bedachten onderzoekers een manier om spontane spraak bij hun sprekers uit te lokken door hen in twee talen een zogenoemde *map task* te laten doen: ieder kreeg een wegenkaart, de twee kaarten waren niet helemaal identiek, en één van de sprekers moest aan de andere een route uitleggen zonder dat ze elkaars kaarten konden zien. Die taak werkte heel goed om gewone woorden en klanken te toetsen maar minder goed voor leenwoorden. Een kaart met een Spaghettistraat, Mangolaan en Gorgonzolaplein is meteen verdacht. Het spraaklab van de Universiteit van Amsterdam heeft daarom de menutaak ontworpen: mensen krijgen niet-identieke lijstjes met ingrediënten, zoals *mango*, *gorgonzola*, *spaghetti*, *entrecote* en *dame blanche*, en moeten hiermee een driegangenmenu opzetten.

Uit een onderzoek met deze taak blijkt dat de uitspraak van leenwoorden nogal verschilt. De jongere deelnemers in dit onderzoek hebben bijna allemaal een ruisklank in *spaghetti*, terwijl ouderen hier meestal een plofklank uitspreken (Nederlandse /k/ of Italiaanse /g/). En in *gorgonzola* gebruikt bijna iedereen plofklanken, maar terwijl jongeren hier allemaal de Italiaanse /g/ uitspreken, is dat voor ouderen de helft van de tijd de Nederlandse /k/. *Mango* wordt onafhankelijk van leeftijd met een /g/ uitgesproken.

De woorden *entrecote* en *dame blanche* uit het Frans hebben oorspronkelijk zogenoemde nasale klinkers (geschreven als *en* in het eerste en *an* in het tweede geval) waar lucht door de neusgaten wordt uitgelaten. Oudere sprekers hebben deze nasale klinkers nog, terwijl jongeren deze uitspreken als een gewone (niet-nasale) klinker gevolgd door de medeklinker /n/. De woorden *spaghetti*, *entrecote* en *dame blanche* zijn dus door jongere sprekers helemaal aangepast aan het Nederlands, *gorgonzola* en *mango* daarentegen houden hun niet-Nederlandse uitspraak.

De deelnemers vonden de menutaak overigens leuk om te doen en hadden niet door waarover het onderzoek ging. ●

Silke Hamann is een linguïst, meer bepaald een fonoloog en foneticus, die zich richt op fonologische kenmerken. Momenteel is zij bezig met diachronische veranderingen in leenwoorden, en invloed op interactie van fonologie en orthografie. Verder is ze bezig met aangeboren toondoofheid en de impact ervan op spraakperceptie, met fonetiek en fonologie van Bantoetalen (samen met Nancy Kula en Laura Downing) en van Catalaans (samen met Francesc Torres-Tamarit).

door: André Kött & Ulrike Vogl

Groeten uit het verleden

Taalmethodes in de vroegmoderne Lage Landen

Nog nooit is het zo gemakkelijk geweest vreemde talen te leren. Je hoeft het huis niet uit en kunt zelfs vanuit je luie zetel met je smartphone een nieuwe taal leren. Een vreemde taal leren kan natuurlijk op allerlei manieren: op school, via volwassenenonderwijs of zelfstudie.

Dit kan bijvoorbeeld met audio-cursussen of met een app voor je gsm of tablet.

Je zou kunnen denken dat de 21ste eeuw hét tijdperk is van het vreemdetalenonderwijs. Het leren van talen is echter van alle tijden. We weten dat de kennis van vreemde talen al bij de oude Romeinen en Grieken belangrijk was. In de late Middeleeuwen en in de vroegmoderne tijd was meertalig-zijn de voorwaarde om te kunnen deelnemen aan het intellectuele leven, handel te drijven en een politieke functie te vervullen. Juist omdat het zo 'normaal' was om meer dan een taal te beheersen, weten we relatief weinig over hoe talen verworven werden: wie leerde welke talen, op welk niveau en met welke methode(s)? Met het project 'Groeten uit het verleden: over het gebruik van interjecties in vroegmoderne taalmethodes uit Vlaanderen' willen we een bijdrage leveren om deze leemte te vullen. We focussen in dit project op het onderwijsmateriaal dat in de 16de en 17de eeuw in gebruik was, meer specifiek meertalige gespreksboeken van het type *Colloquia, et dictionariolum*. Maar laat ons eerst onderduiken in de 16de en 17de eeuw om de politieke en maatschappelijke context van ons project te schetsen.

DE TAALSITUATIE IN DE 16DE EN 17DE EEUW

Onze uitstap naar de vroegmoderne tijd brengt ons naar de Lage Landen. Vlaanderen was de economische navel van de Lage Landen en Antwerpen was de belangrijkste haven van Noord-Europa. Niet zonder reden valt in deze bloeiperiode de Gouden Eeuw van Antwerpen (16de eeuw) en de Gouden Eeuw van Nederland (17de eeuw). Op het gebied van handel, wetenschap en kunsten werden grote vooruitgangen geboekt. De handel met buiten-

"HET WAREN VOORAL KOOPLIEDEN DIE VREEMDE TALEN MOESTEN SPREKEN."

landse en dus anderstalige handelaars zorgde ervoor dat er meer contact was tussen anderstaligen, en zo werden vreemde moderne talen enorm belangrijk. De Lage Landen ontwikkelden zich in deze tijd tot een centrum van vreemdetalenonderwijs. Door de groeiende handel werden lezen, schrijven en rekenen noodzakelijke bekwaamheden waarvoor ook de kinderen naar school werden gestuurd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in de Lage Landen en vooral in de steden behoorlijk veel mensen konden lezen en schrijven. In vergelijking met andere Europese landen waren dat er zelfs dubbel zo veel.

DOELGROEP

In de vroegmoderne tijd kon je op school vreemde talen leren. Dit waren uiteraard geen scholen van de overheid die een nationaal leerplan volgden. Het waren meestal privé-instellingen, soms ook met een subsidie van de stad, waar zelfstandige taalleerkrachten, ook *maîtres de langue* genoemd, les gaven. Taalleerkrachten waren bovendien vaak moedertaalsprekers en probeerden conversaties te voeren met hun leerlingen in de doeltaal. Het maakt tegenwoordig niets uit welk beroep of geslacht of welke leeftijd je hebt als je een vreemde taal wilt leren. In tegenstelling tot de vroeg-

moderne Lage Landen. Toen wilden en konden vooral reizigers, adel en geleerden een vreemde taal verwerven. Omwille van de bloeiende economie en de internationale handel waren het vooral kooplieden die vreemde talen moesten spreken.

METHODE

De vroegmoderne taalmethodes maakten gebruik van verschillende materialen zoals woordenboeken, spelling- en grammaticagidsen. In de 16de eeuw waren grammatica's echter nog beperkt tot enkele simpele regels. Pas vanaf de tweede helft van de 17de eeuw werden grammaticagidsen uitvoeriger. Een vaak gehanteerde didactische vorm in deze tijd was de dialoog. Vreemde talen werden daarmee vooral gememoriseerd. Dat wil zeggen dat vooral vragen en antwoorden van buiten geleerd werden. Met behulp van woordenlijsten moesten de modelzinnen aangepast kunnen worden. De verhaallijnen binnen de dialogen waren meestal ontleend aan het dagelijks leven. Deze techniek herinnert aan taalmethodes die ook tegenwoordig in gebruik zijn, zoals de taalhandboeken van *Assimil* en de *Wat & Hoe*-boekjes. Over het algemeen was er dus in het vroegmoderne taalonderwijs in de Lage Landen sprake van een 'communicatieve' methode.

DE BOEKDRUKKUNST

In de 15de eeuw had Johannes Gutenberg ongeveer driehonderdvijftig kilometer van Antwerpen vandaan (in de Duitse stad Mainz) het drukken met losse letters uitgevonden. De boekdrukkunst revolutioneerde de verspreiding van kennis en informatie: in plaats van volledige bladzijdes uit één blok te vervaardigen, werden pagina's uit losse letters gevormd. Hierdoor was het voortaan mogelijk om fouten gemakkelijker te verbeteren en de letters voor andere boeken te hergebruiken. Dat maakte een boek aanzienlijk goedkoper. Hierdoor konden veel mensen uit verschillende standen boeken kopen en konden ook taalmethodes snel en in hoge oplages geprint worden.

MEERTALIGE GESPREKSBOEKJES

Een van de meest populaire taalmethodes bestond uit meertalige gespreksboekjes. Dit zijn boeken in dialoogvorm, waarin dialogen contrastief in verschillende talen getoond worden (zie afbeelding). Het *Livre des mestiers* of *Bouc vanden ambachten* van ongeveer 1370 is waarschijnlijk het oudste gespreksboekje met een moderne taal als doeltaal. De onderwerpen waren handel en economie en ze waren geschreven in het Frans en het Nederlands.

NOËL DE BERLAIMONT

Het belangrijkste en meest succesvolle en herdrukte gespreksboekje vormden de *Colloquia, et dictionariolum* (voorts *Colloquia* genoemd) van Noël de Berlaimont. Over de biografie van De Berlaimont is niet veel bekend. We weten alleen dat hij waarschijnlijk afkomstig was van Wallonië en dat hij in het begin van de 16de eeuw leerkracht Frans in Antwerpen was. Hij overleed in 1530. Bovendien schreef hij bovengenoemd gespreksboekje (toen nog onder de titel *Vocabulare*) met vier hoofdstukken in het Frans en in het Nederlands. Zijn boek kende al snel een enorm succes. Later kwamen er zelfs nog vier hoofdstukken bij en werden de talen uitgebreid naar maar liefst acht vreemde talen: Nederlands, Frans, Spaans, Italiaans, Latijn, Engels, Duits en Portugees. Bovendien verschenen er ook bewerkingen met Pools, Tsjechisch en zelfs Zweeds. Er zijn rond 150 edities terug te vinden die in de 16de en de 17de

eeuw in verschillende Europese steden geprint werden. De *Colloquia, et dictionariolum* waren niet enkel geliefd in de Lage Landen, maar over heel Europa en kooplieden namen de boekjes mee op hun reizen, waardoor exemplaren zelfs teruggevonden werden in Azië en Amerika. Het was een boekje dat expliciet voor zelfstudie bedoeld was. Door het kleine formaat van ongeveer 8 x 12 cm was het perfect mogelijk om onderweg te studeren of iets op te zoeken.

COLLOQUIA, ET DICTIONARIOLUM

Waarover ging het eigenlijk in de *Colloquia*? Wat leerde een geïnteresseerde talenleek in de vroegmoderne tijd? Over het algemeen werden thema's geselecteerd met het oog op de doelgroep. In het eerste hoofdstuk van de *Colloquia* gluurde de geïnteresseerde lezer bij een gezin binnen dat aan het avondeten zit en vrienden ontvangt. In het tweede hoofdstuk worden we getuigen van een onderhandeling tussen twee marktkramers en een klant. Een marktkramer geeft aan dat ze geen verlies wil leiden en dat de handelswaar al heel goedkoop is. Het derde hoofdstuk gaat over een gesprek tussen een schuldenaar en een schuldeiser. De schuldenaar geeft aan vergeten te zijn dat hij nog schulden had en het lukt hem zelfs nog dat een deel van zijn schulden kwijtgescholden wordt. De vier hoofdstukken die later toegevoegd werden, gaan merendeels over dezelfde hoofdpersonages. Reizigers komen te paard naar Antwerpen en vragen naar de weg. Daarna komen ze een herberg binnen. Ze voeren gesprekken en onderhandelen met andere kooplieden en met de eigenaar van de herberg en zijn personeel. Een van de mannen probeert hierna nog een dienstmeisje te verleiden, waar zij niet op in gaat. De volgende morgen praten de reizigers over hun verdere planning van de dag. Bovendien gaan de hoofdpersonages de stad Antwerpen binnen om daar zaken te doen. De dialogen worden vergezeld van een hoofdstuk met brieven, bijvoorbeeld een bedelbrief van een zoon aan zijn vader en diens antwoord, een briefwisseling tussen schuldeiser en schuldenaar, een huurovereenkomst, betalingsbewijzen van schulden en een schuldbekentenis van een geldlening. Afsluitend vind je ook nog een korte grammatica met uitspraakregels en een woordenlijst.

GROETEN UIT HET VERLEDEN

Onze uitstap naar de vroegmoderne Lage Landen heeft ons laten zien dat talen in de 16de en de 17de eeuw niet enkel via schoolopleidingen, maar ook door zelfstudie geleerd werden. Hiervoor werden gespreksboekjes gebruikt, zoals de *Colloquia, et dictionariolum*. Ze hebben lange tijd het vreemdetalenonderwijs en dus de (talige) kennisoverdracht beïnvloed en vormgegeven. ●

André Kött is als PhD-student verbonden aan de Universiteit Gent. Hij werkt binnen het project 'Groeten uit het verleden' aan een proefschrift over het gebruik van tussenwerpsels in studieboeken voor vreemde talen uit het vroegmoderne Vlaanderen.

Prof. Dr. Ulrike Vogl is verbonden aan de vakgroep Taalkunde van de Universiteit Gent. Haar onderzoeksinteresses zijn meertaligheid, taalideologie, historische sociolinguïstiek en discoursanalyse. Hiervoor werkte zij aan de Universität Wien en aan de FU Berlin.

door: Babs Gons

Poëzie als protest

“Poëzie is de levensader van rebellie, revolutie en bewustwording” Alice Walker

Basketballer Kobe Bryant overlijdt, de Amerikaanse spoken word-dichter Lemon Andersen schrijft daar een gedicht over en een dag later deelt Spike Lee het op Instagram. Patti Smith draagt een gedicht op aan klimaatactiviste Greta Thunberg en deelt het op Instagram. Een paar jaar geleden ging het gedicht *Home* van de Brits-Somalische dichter Warsan Shire viral over het internet. Dit gedicht over de ervaring van vluchtelingen vormde een krachtig protest tegen de ban op immigratie door president Trump. Aja Monet, spoken word-dichter, las een gedicht voor tijdens de massale Women's March die plaatsvond in 2017 in Washington. Zo zijn er de afgelopen jaren talloze voorbeelden geweest van dichters die zich als sociale commentatoren laten horen, hun stem laten gelden op Bühnes, in de straten, bij demonstraties, in musea, bij debatten, via sociale media. Poëzie als protest, verzet, als taal van het sociaal engagement.

Ook in de waardering van de poëzie lijkt de laatste jaren een sociaal-geëngageerde, ietwat tegendraadse wind te waaien. Dub Poet Linton Kwesi Johnson ontvangt in 2012 de prestigieuze literaire prijs de Golden Pen Award, Bob Dylan krijgt in 2016 de Nobelprijs voor Literatuur en in januari 2020 ontvangt de Britse activist en spoken word-artiest Roger Robinson de T.S. Eliot prijs – drie artiesten die bekend staan om hun activisme naast hun poëtisch talent.

Deze geëngageerde positie van poëzie is echter niets nieuws. Door de gehele geschiedenis heen hebben dichters hun woorden gebruikt als een vorm van protest. Vooral bepaalde groepen zoals etnische, politieke, religieuze minderheden en migranten, wiens stemmen en verhalen nauwelijks ergens anders te horen zijn, hebben altijd poëzie en andere orale tradities gebruikt om hun stem te laten gelden, autoriteit uit te dagen en kritiek te uiten. Vooral als we kijken naar de vorige eeuw, naar stromingen zoals de Jazz Poets, waar dichters als Ezra Pound en E.E. Cummings onderdeel van uitmaakten of iets later de Harlem Renaissance, de artistieke en intellectuele beweging van Afro-Amerikaanse kunstenaars en schrijvers die in de jaren dertig in New York ontstond met schrijvers als Langston Hughes en Gwendolyn Brooks. In de jaren vijftig zien we de Beat Poets, met schrijvers als Allen Ginsberg en Diana di Prima, en eind jaren zestig, in de periode van de burgerrechtenbeweging, komen stemmen op van dichters als The Last Poets, Sonia Sanchez en Amiri Baraka. Ook in Nederland zien we in de jaren zestig, geïnspireerd door onder andere de Beat Poets, dichters als Jules Deelder en Johnny van Doorn, alias Johnny the Selfkicker, een verandering in het literaire landschap teweegbrengen.

Wat al deze stromingen van woordkunstenaars gemeen hebben, is dat ze zich verzetten. Verzetten tegen de heersende moraal binnen de literatuur, de zogenaamde regels. Want waar regels zijn, zijn rebellen. Maar vooral ook tegen het heersende klimaat, het systeem, ongelijkheid, armoede, racisme, seksisme, onderdrukking, uitbuiting, politieke onrust. Met haar kracht om uiteenlopende media – schrift, voordracht, sociale media, televisie, evenementen – als vehikel te gebruiken is poëzie is bij uitstek een middel om maatschappelijke, politieke en sociale issues aan te kaarten, persoonlijk en behapbaar te maken en tot leven te brengen in passievolle gedichten en voordrachten. Een platform voor rebellen en dwarsdenkers. ●

Babs Gons is een Amsterdamse schrijfster, performer, host en docent. Ze staat met haar werk op festivals, literaire programma's, in debatcentra, musea en bibliotheken, draagt voor op radio en televisie en is verantwoordelijk voor verschillende spoken word-initiatieven.

fotograaf: Colin Hill Imagery

ALS JE GEEN DROOM HEBT

door Babs Gons

*Als je niet gaat stemmen
Zeg het dan zo zachtjes
Dat Nelson Mandela het niet kan horen
Laat hem met eeuwige rust
Als je niet gaat stemmen
Wees dan alsjeblift zo discreet
Dat onze voorouders
Zich niet roeren in hun graf
Als je niet je stem
Als je niet je stem
Laat het 1919 niet horen
Laat Suze Groeneweg,
Laat Wilhelmina Drucker
Met rust*

*Als je niet gaat stemmen
Laat het bloed op de stenen
In de straten van
Selma en Montgomery
Het niet horen*

*Laat Martin Luther King het
Niet ter ore komen
Als je niet je stem
Als je niet je stem
Laat hem niet weten
Dat je liever zwijgt*

*Als je geen droom hebt
Niets om voor te vechten
Niemand om je hard voor te maken
Niets om voor op te staan
Laat het niet merken
Aan zij die wel moeten*

*Laat het de dag niet weten
Laat het de nacht niet horen
Wees zo discreet
Dat zelfs je schaduw het niet weet*

"WANT WAAR REGELS ZIJN, ZIJN REBELLEN."

*Laat het zand van Transvaal met rust
Steve Biko, hij mag het niet weten
Sojourner Truth mag het niet horen
Kerwin Duinmeyer
Tamir Rice
Marielle Franco
Laat ze het niet horen
Wees stil in Ferguson, in Baltimore
In Damascus en Darfur
In Chili, Hongkong
En Amsterdam*

*En onder geen beding
Laat het de mannen achter de tralies
Van de statistieken horen
Daar waar de stembiljetten niet worden
bezorgd,
Mogen ze er niets van weten
Waar ze de stemlokalen nooit zullen
bereiken
Door de kogels en de bommen
De afstand en de armoe
De dictator en het geloof
De kleur en de klasse
Laat het ze niet horen
Sssshhtttt*

*Laat Martin Luther King
Niet weten dat je stil blijft
Laat hem alsjeblieft niet horen
Dat je kiest om te zwijgen*

*Als je geen droom hebt
Niets om voor te vechten
Niets om je hard voor te maken
Niets om voor op te staan
Laat het niet merken
Aan zij die niet anders kunnen
Sssshhtttt*

ALS JE NOOIT

door Babs Gons

*als je nooit in haar schoenen hebt gelopen
nooit met je sleutels tussen je vingers door het
donker hebt gefietst
een extra large hoodie over je jurk hebt
aangetrokken
je hakken verwisseld voor sneakers
om zo hard mogelijk door de nacht naar
huis te trappen*

*als je nooit in haar schoenen hebt gelopen
niet weet hoe uitputtend het is om ogen
en oren
over je hele lichaam te dragen
de haren in je nek je als alarmbellen
te laten vertellen
wanneer je moet maken dat je wegkomt
je altijd in je hoofd aan het rekenen bent,
hoe laat je waar aankomt,
wanneer je moet vertrekken
en of je dan nog net op tijd
niet hardlopen in het donker
niet via het park
in de trein niet op een tweezitsbankje zitten
groepjes vermijden
nooit je drankje uit het oog verliezen*

*als je nooit in haar schoenen hebt gelopen
niet weet hoe het is om
oogcontact te vermijden, te doen alsof je belt
stoerder te gaan lopen
een busje haarlak in je mouw te dragen
via winkelruiten in de gaten te houden
wie er achter je loopt
een omweg te maken zodat je achtervolger
niet ziet waar je woont
om dan soms het grootste gevaar
in je eigen huis te treffen
het zijn toch vaak bekenden*

*als je nooit in haar schoenen hebt gestaan
het gevoel niet kent geen adem meer
te kunnen halen
omdat iemand opeens een deur in het
slot draait
de taxi onverwachts afslaat
als je nog nooit je telefoon
zo stevig hebt vastgegrepen
dat het harde kunststof hoesje barst
omdat het je enige hoop op redding is*

*als je niet weet hoe het is om in haar
schoenen te staan
niet weet hoe het voelt
niet gehoord, niet geloofd
niet geholpen te worden
om de volgende ochtend
gewoon weer een nieuwe dag te beginnen
de verse wonden, de schade
onzichtbaar
onder je kleding, je huid
van achter een glimlach
de dag zien door te komen*

*vertel dan nooit
wat zij moet doen
wat ze moet dragen
dat ze moet baren
en hoe zich te gedragen*

*hoe te bewegen
wanneer te spreken
hoe ze haar lichaam
hoe ze haar leven*

*maar leer de wereld van haar houden
zo hard dat ze nooit meer achterom
hoeft te kijken
zo hard dat ze mag dansen wanneer ze wil
gaan waar ze wil
laat de wereld nu verdomme eens beginnen
hartgrondig van haar te houden*

door: Marringje Paijmans

Radicaal denken en subtiel handelen door vrouwen in de Nederlandse Republiek

De zeventiende-eeuwse Nederlandse Republiek staat bekend als broedplaats voor radicale denkers, met als bekendste voorbeeld Benedictus de Spinoza. De vrijheid van geloof en slecht functionerende mechanismen voor censuur maakten Holland tot vluchthaven voor vrijdenkers. Ook valt de Republiek op door haar relatief vrouwvriendelijke klimaat. Bezien vanuit internationaal perspectief waren zowel het opleidingsniveau als de sociale participatie van vrouwen hoog. $1 + 1 = 2$, zou je denken, en toch maken de bestaande literatuur- en cultuurgeschiedenissen geen melding van radicaal denkende vrouwen. Waar zijn de radicale vrouwen van de vroegmoderne Republiek? Bestonden ze gewoonweg niet of zijn er nieuwe perspectieven nodig om hen zichtbaar te maken?

Ons onderzoek gaat uit van het laatste. Onder radicaal verstaan we alle teksten die de fundamenteën van de vroegmoderne samenleving ondergroeven. Daartoe rekenen we bijvoorbeeld teksten die een gezaghebbende Bijbelinterpretatie of de rolverdeling tussen mannen en vrouwen bekritiseerden. Onze zoekmethode hebben we afgestemd op de mogelijkheden van vroegmoderne vrouwen. Vroegmoderne kennissystemen waren geordend naar mannelijke maatstaven, waar vrouwen om verschillende redenen moeilijk aan konden voldoen. Om die reden zouden geleerde vrouwen zich vooral schikken naar de

masculiene normen en waren radicale uitspraken uitzonderlijk.

Door schrijversbiografieën en literaire teksten te analyseren, willen we aantonen dat er wel degelijk radicaal denkende vrouwen actief waren in de Republiek en dat het daarbij niet ging om geïsoleerde gevallen. Centraal in ons onderzoek staat de notie van *agency*, het vermogen van vrouwen in de vroegmoderne Republiek om hun radicale ideeën te publiceren. Uit onze analyses blijkt dat vrouwen vooral *agency* ontleenden aan tegenstrijdigheden in wetenschappelijke netwerken en denksystemen, die zij in hun voordeel wisten om te buigen.

Deze bijdrage geeft drie voorbeelden van vrouwen die het patriarchale systeem waarbinnen ze functioneerden tegelijkertijd zich toe-eigenden en ondermijnden: Meynarda Verboom (?-1667), het personage Urania in Joost van den Vondels treurspel *Noah* (1667) en Margaretha (Grietje) van Dijk (ca. 1650-1719).

SUBTIELE OMBUIGINGEN

Meynarda Verboom is bekend om haar gedicht *Pleyt voor onse eerste moeder Eva ...* (1664), waarin ze Vondels negatieve representatie van Eva in het treurspel *Adam in ballingschap* (1664) bekritiseert: 'Hoe komt dat Vondel dan de vrouwen zo minacht? / Of meent hij met zijn pen de vrouwen te verbluffen? / Maar neen, de man wordt oud en raakt misschien aan 't suffen.' Vondel was hier 77 jaar oud. In het vervolg hekelt Verboom niet

Adam en Eva. Ets door Rembrandt van Rijn, Amsterdam, 1638. Rijksmuseum.

De muze Urania van de astronomie, Meissener Porzellan Manufaktur, ca. 1748-1750.

alleen de door oude mannen gedomineerde literaire wereld, maar geeft ze ook een geëmancipeerde lezing van Genesis, waarin Eva en Adam samen schuld hebben aan de zondeval. Omdat er maar één gedicht van Verboom bekend is, wordt haar aanval vaak afgedaan als een incident. Bij nadere bestudering lijkt echter aannemelijk dat Verboom contact onderhield met collegiant Jan Pietersz Beelthouwer (ca.1603-1665), die Vondels treurspel eveneens had veroordeeld en net als Verboom uit Enkhuizen kwam. Daarbij verkeerde haar echtgenoot, de schilder Adriaan Hendriksz Verboom (1627-1673) in heterodoxe en joodse kringen. Verboom was dus niet intellectueel geïsoleerd: haar mening werd gedeeld en bekroond met een publicatie. Als zodanig bezigt ze een bekende strategie van vrouwen die, juist door zich terughoudend op te stellen, in de openbaarheid konden treden met hun werk.

Bovendien lijkt Vondel Verbooms kritiek niet naast zich neer te leggen. De door Verboom bekritiseerde tragedie *Adam in ballingschap* maakt deel uit van een trilogie en in het volgende deel, *Noah* (1667), introduceert Vondel het fictieve personage Urania dat Noah uitdaagt in Verboomse bewoording: 'En blijft deze sufferij noch duren, oude knecht, /... Waarom staan de vrouwen u zo tegen?/... Of is door ouderdom uw vrouwezucht gesleeten, / Dat werde uw' ouderdom en geene vrou geweeten.' Als Vondel Urania naar Verboom heeft gemodelleerd, heeft hij haar zeer serieus genomen, want Urania is een schitterend personage dat Noahs orthodoxie terecht aan de kaak stelt. Bovendien vertoont Urania spinozistische trekken: ze vertrouwt liever op wetenschap dan op openbaringen en beschouwt de natuur als een allesomvattend krachtenveld. Sterker nog, ze overtreft Spinoza's 'deus sive natura' ('God is de natuur') in radicaliteit met een vrouwelijk natuurbeeld: 'Natuur regeert het al. Deeze' stuurvrouw zit aan 't stuur.' Ook Urania benut een ambiguïteit in het systeem: ze eigent zich Spinoza's Godsbeeld toe met een beroep op 'Moeder Aarde'.

Ook Margaretha van Dijk zet Moeder Aarde in. Haar tweedelige theologische traktaat *Ligt, schijnende in duistere plaatsen ...* (1709-1711) heeft nagenoeg dezelfde titel als het beruchte manuscript van vrijdenker Adriaen Koerbagh (1633-1669). Zijn tekst was zo schandalig dat die de drukpers niet heeft gehaald. Net als Koerbagh ont-

kent Van Dijk dat Christus goddelijk is. Ook bekritiseert ze het monopolie van de Kerk in het theologieonderwijs en dan met name de uitsluiting van vrouwen als onderwijzers: 'Men moet maar sien, dat men by de gesonde Waarheid blyft, en dan is 't indifferent, van wien men onderwisen werd, al wast Man, of Vrouw ... het stoffelyke, het gesonde, dat is de zaak ...' Van Dijk onderbouwt haar visie met een inventieve Bijbellesing. Aan het Verbond tussen God en de mens voegt ze een derde partij toe, namelijk de 'Aarde' als moeder en voedster van 'onze eerste Vader, Adam'. Volgens van Dijk ontleent de mens zijn ziel en de rede aan God, maar het 'dierlijke' aan 'onsere aller Moeder'. Hoe beperkt Van Dijks vrouwbeeld ook is, het stelde haar in staat om voor zichzelf een onderwijzersrol te creëren die door tijdgenoten werd geaccepteerd: een moederlijke onderwijzer van 'gesonde', dat wil zeggen 'stoffelyke', aardse kennis.

BESLUIT

In deze bijdrage zijn drie vroegmoderne vrouwen besproken die verborgen controverses binnen het systeem benutten om hun radicale ideeën te publiceren. Verboom presenteerde zich als een bescheiden en geïsoleerde schrijver, terwijl ze waarschijnlijk opereerde vanuit een netwerk van gelijkgestemden. Het personage Urania gaat weliswaar ten onder in de zondvloed, maar niet voordat zij een almachtig vrouwelijk natuurbeeld heeft geëvoceerd. Van Dijk eigent zich de genderrollen van moeder en verzorger toe om als onderwijzer aan het theologische discours te kunnen deelnemen, en het te ondergraven. Met oog voor dit soort strategieën moet het lukken radicaal denkende vrouwen de geschiedenis in te schrijven.

OPROEP

Ons onderzoek is nog niet afgerond en we zijn zeer geïnteresseerd in suggesties van lezers: ben je radicaal denkende vrouwen (1500-1800) op het spoor? Laat het ons weten! (E-mail: m.g.pajmans@rug.nl) ●

Marrigje Pajmans (1981) werkt aan de afdeling Historisch Nederlandse Letterkunde van de Rijksuniversiteit Groningen. Ze onderzoekt hoe kritiek op kolonialisme en slavernij functioneerde in zeventiende-eeuwse literatuur en cultuur.

Een groep geleerden, waaronder drie vrouwen. Gravure door Francesco Salviati en Marco Dente (drukker), Italië, ca. 1498-1532. Rijksmuseum

OM VERDER TE LEZEN

- Baar, Mirjam, de. 'Margaretha van Dijk.' In *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. January 13, 2014. Huygens ING. Accessed December 12, 2019.
- Bunge, Wiep van. 'Vondel's Noah on God and Nature.' In *Spinoza Past and Present: Essays on Spinoza, Spinozism, and Spinoza Scholarship*, 119-136. Leiden: Brill, 2012.
- Howell, Martha. 'The Problem of Women's Agency in Late Medieval and Early Modern Europe.' In *Women and Gender in the Early Modern Low Countries, 1500-1750*, edited by Sarah Joan Moran and Amanda C. Pipkin. Leiden: Brill, 2019.
- Korsten, Frans-Willem. 'Ordering Life.' In *Sovereignty as Inviolability: Vondel's Theatrical Explorations in the Dutch Republic*, 45-68. Hilversum: Verloren, 2006.
- Schenkeveld-van der Dussen, Riet. 'Meynarda Verboom (actief in 1664): een kritische Vondel-lezer.' In *Met en zonder lauwerkrans: schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850 van Anna Bijns tot Elise van Calcar*, redactie Riet Schenkeveld-van der Dussen, e.a., 304-312. Amsterdam: AUP, 1997.

door: Iris van Erve

‘Ik wil dat iedereen weet wie Max Havelaar is’

Een interview met hoogleraar Jacqueline Bel

“**H**et was een fantastisch initiatief van het Multatuli Genootschap, in het bijzonder van voorzitter Elsbeth Etty, om de Vrije Universiteit Amsterdam te vragen een Multatuli-leerstoel in te stellen. Zo krijgt Nederlands aan de VU een nieuwe basis van waaruit het vak zich verder kan ontwikkelen. We hebben naast onze master Nederlandse letterkunde en de educatieve master Nederlands ook een nieuwe minor ontwikkeld, ‘de schrijfacademie’. Dit is een bijvak waar alle VU-studenten zich voor kunnen inschrijven. In deze minor wordt het lezen en het analyseren van literatuur gecombineerd met colleges creatief schrijven. We leggen de focus op verhalen, op narratieven.

Het verhaal is immers belangrijk in alle sectoren van de samenleving. Neem het verhaal van de politicus, het verhaal van de patiënt, of het verhaal in de rechtszaal: het pleidooi van de advocaat staat tegenover het requisitoir van de officier van justitie. Het beste narratief wint. Met ‘de schrijfacademie’ zetten we een eerste stap om het vak te vernieuwen. Het is de bedoeling om de studie Nederlands interdisciplinair verder te ontwikkelen. We willen samenwerken met historici, communicatiewetenschappers, juristen, psychologen, bedrijfskundigen en ga zo maar door.

Literatuur dreigt onbedoeld in de marge van de samenleving terecht te komen, ook in het

MULTATULI

onderwijs, en het is in mijn optiek belangrijk nu het tijt te keren. Ik zie het als mijn eerste missie om de culturele bagage van de studenten te vergroten, of eigenlijk: weer op peil te brengen. Ik wil dat iedereen weet wie *Max Havelaar* is. De roman is niet alleen heel goed geschreven, en om die reden een feest om te lezen, het boek dwingt je ook tot nadenken over het koloniale verleden. Literatuur is een kunstvorm die je laat reflecteren, je laat nadenken over het verleden, over maatschappelijke en ethische kwesties, over levensvragen. Over niet minder dan de plaats van de mens in het universum.

Maar het begint met kinderen die lezen. Ik herinner me van die kartonnen kinderboekjes die je opende en dan ontvouwde zich een kasteel of een sprookjesbos. Precies dit gebeurt in je hoofd met een verhaal of een boek als je het goed leert lezen. Als het je lukt het verhaal te openen en je ontdekt wat voor bijzondere dingen er dan in taal gebeuren, ontvouwt zich een hele wereld. En als je dat dan als leerling of student zélf doet, is dat een ervaring die je niet vergeet. Literatuur geeft je toegang tot andere werelden, ook tot het verleden of de toekomst: het is een tijdsmachine. Lezen is een creatief proces. Maar vooral: via de literatuur sta je rechtstreeks in contact met het brein van een ander, misschien wel iemand uit lang vervlogen tijden. Dit is uniek, je kunt dit via geen enkel ander medium zo ervaren.

Het leren lezen van literatuur is dus niet onbelangrijk voor de culturele ontwikkeling. En ik ben ervan overtuigd: veel lezen leidt ook tot beter schrijven. Gaandeweg verrijken en versterken leerlingen en studenten door te lezen hun taalvermogen. Een grotere woordenschat, betere spelling, kennis van de grammaticale mogelijkheden en kracht van taal. In de schrijfacademie kunnen studenten die hele gereedschapskist zelf gebruiken. Dat is niet alleen goed voor de persoonlijke ontwikkeling, gezien de belangrijke rol van verhalen in alle geleidingen van de samenleving is dat ook precies wat je nodig hebt om te slagen in de hedendaagse maatschappij.

Maar nog los daarvan. In zijn algemeenheid denk ik dat het lezen van literatuur kan dienen als concentratieoefening. Ik

omarm de nuttige aspecten van de digitalisering, maar een negatief bijverschijnsel van al die schermpjes om ons heen is dat het aantal minuten dat jongeren zich kunnen concentreren elk jaar korter wordt. Om te functioneren in de steeds ingewikkeldere samenleving is het echter belangrijk dat je langere teksten van enige complexiteit kunt lezen en begrijpen. En met het lezen van literatuur leer je vooral: om hier plezier in te hebben.

Vanzelfsprekend besteed ik ook aandacht aan Nederlands in internationale context.

Multatuli is veertig keer vertaald in zeventig talen. Het is altijd heel inspirerend om in het buitenland bij vakgroepen Nederlands te zijn. Perspectieven uitwisselen met studenten, onderzoekers en docenten daar, kan niet genoeg gebeuren.

Ik ben daarom ook bezig met het organiseren van twee symposia rondom Multatuli. Het eerste symposium Multatuli Internationaal gaat over de vertalingen van de *Max Havelaar* en de receptie van Multatuli in het buitenland. Het tweede gaat over de digitale onderzoeksmogelijkheden die de nieuwe website Multatuli Online genereert.

Er is in de laatste 160 jaar natuurlijk al veel over Multatuli geschreven en sommige vragen zich misschien af wat er nog aan al dat onderzoek is toe te voegen. Maar ik ben ervan overtuigd dat elke tijd weer anders naar zijn schrijvers kijkt. Bovendien is zo'n website als Multatuli Online die al zijn werk met één muisklik doorzoekbaar maakt, een krachtig nieuw onderzoeksinstrument dat geen generatie voor ons ooit heeft bezeten.

Het is natuurlijk een geweldige samenloop van omstandigheden dat de instelling van de Multatuli-leerstoel samenvalt met het thema van de Boekenweek: 'Rebellen en dwarsdenkers'. Multatuli is onze grootste literaire rebel. Hij zette zijn literaire talent in om misstanden te bekritisseren en om autoriteiten die hun macht misbruikten te ontmaskeren. Dat klinkt nu normaal, maar in de tweede helft van 19de eeuw getuigde dat van ongehoorde moed. Voor allerlei groepen is Multatuli een inspiratiebron geweest, of het nu humanisten, feministen, vrijdenkers of so-

cialisten waren. Bovendien was Multatuli voor veel schrijvers een bron van inspiratie. De Indische roman *De stille kracht* van Couperus waarin de ondergang van de kolonie Nederlands-Indië wordt voorspeld, bouwt voort op *Max Havelaar*. Als het gaat om taal: Nescio schrijft spreektaal, begin vorige eeuw ongebruikelijk, maar Multatuli ging hem voor. Du Perron en Hermans schreven biografieën over Douwes Dekker.

Multatuli's werk is na 160 jaar nog goed leesbaar door de stijl, de bevoegenheid, het engagement dat eruit spreekt en de geestige manier van schrijven. Een hertaling is wat mij betreft dan ook niet nodig, al doet de verkorte bewerking van Gijsbert van Es natuurlijk goed werk op middelbare scholen. Dit culturele erfgoed doorgeven, is essentieel. Het zijn de verhalen die we delen die onze Nederlandse identiteit bepalen, ongeacht herkomst of afkomst." ●

Dr. Jacqueline Bel is hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde (Multatuli-leerstoel) aan de VU. In 2015 publiceerde zij Bloed en rozen, Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1900-1945. In 2018 verscheen Multatuli nu. Nieuwe perspectieven op Eduard Douwes Dekker, dat zij met Rick Honings en Jaap Grave uitbracht. In 2018 verscheen tevens het themanummer van Zacht Lawijd, Literair-historisch tijdschrift Omtrent Hugo Claus. In 2010 publiceerde zij met Thomas Vaessens het boek Schrijvende vrouwen, Een kleine literatuurgeschiedenis van de Lage Landen 1880-2010. Zij is gespecialiseerd in de literatuur van het fin de siècle, de eerste helft van de 20ste eeuw, de twee wereldoorlogen en de (post)koloniale literatuur. Momenteel werkt zij aan een boek over de Joodse stadsroman in de eerste helft van de 20ste eeuw en een studie over (post)koloniale literatuur.

Iris van Erve is eindredacteur van Vak-Taal en directeur van de IVN.

In november wordt de website Multatuli Online gelanceerd.

door: Sita Doerga Misier en Usha Balesar

De Staat van het Nederlands in Suriname

De Taalunie heeft in 2016 in samenwerking met het Meertens Instituut in Nederland en de Universiteit van Gent in België onderzoek gedaan naar de Staat van het Nederlands. Via een online enquête hebben de deelnemers een aantal vragen beantwoord over het gebruik van het Nederlands en andere talen in verschillende sociale situaties. Die data werden als nulmeting beschouwd voor de Staat van het Nederlands in Nederland en België. Het doel was om een goed gefundeerd beeld te verkrijgen van het gebruik van het Nederlands en andere talen in diverse maatschappelijke domeinen in het Nederlandse taalgebied: sociaal verkeer, werk, nieuws en informatie, cultuurbeleving, onderwijs en wetenschap.

In 2018 is vervolgens een vergelijkbare nulmeting in Suriname uitgevoerd door het Instituut voor de Opleiding van Leraren (IOL), terwijl in Nederland en België op dat moment enkele situaties opnieuw werden bevraagd. Hiervoor werd de online enquête enigszins aangepast. Aan deze aangepaste enquête heeft uiteindelijk een representatief aantal Nederlanders (3.559), Belgen (2.593) en Surinamers (621) deelgenomen.

Het nieuwe onderzoek wijst uit dat er in Suriname met de oudere generatie (grootouders) meer in de eigen moedertaal gesproken wordt dan met de jongere generatie. Met kinderen praten ouders het meest Nederlands, terwijl met vrienden en burens aanzienlijk meer Sranantongo wordt gesproken, de lingua franca van Suriname. De onderstaande figuur toont hoe het Nederlands in het sociale verkeer in Suriname de belangrijkste positie inneemt.

Het is ook gebleken dat in Suriname ongeveer 55% van de respondenten het Nederlands uitstekend tot voldoende meent te beheersen. Zeer waarschijnlijk wordt hier het Surinaams-Nederlands bedoeld. Thuis spreekt 29,4% **altijd** Nederlands, 59,4%

HOEWEL DE MEESTE RESPONDENTEN AANGEVEN HET NEDERLANDS EEN MOOIE TAAL TE VINDEN, ZIJN DE MENINGEN VERDEELD WANNEER ER GEVRAAGD WORDT OF ER IN EEN ANDERE TAAL DAN HET NEDERLANDS ONDERWIJS GEGEVEN ZOU MOETEN WORDEN.

spreekt Nederlands en nog een of meer talen, terwijl 11,2% aangeeft nooit het Nederlands te spreken. Buitenshuis spreekt 53,2% altijd Nederlands, 38,8% Nederlands en Sranantongo, 8,0% andere talen zonder Nederlands. Op sociale media wordt er meestal gebruik gemaakt van het Nederlands, soms gecombineerd met het Engels, het Sranantongo of het Sarnami. Heel weinig respondenten (1,9%) geven aan altijd het Engels te gebruiken. Het nieuws volgen de meeste respondenten in het Nederlands. Ook bij cultuurbeleving (boeken, tijdschriften, radio en ondertiteling bij films) wordt er meestal gebruik gemaakt van het Nederlands. De meeste boeken die de respondenten lezen, zijn in het Nederlands geschreven en ongeveer 75% van de respondenten geeft aan uitsluitend Nederlands op het werk te spreken.

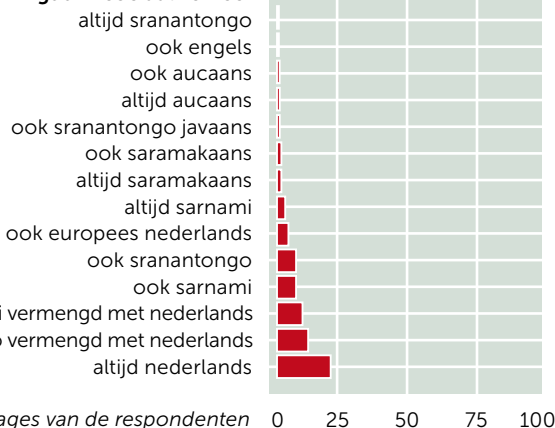
Aangezien het Nederlands de officiële taal in Suriname is, is het ook de voornaamste instructietaal in het onderwijs. In het basisonderwijs wordt soms ter ondersteuning het Sranantongo gebruikt en vanaf het middelbaar onderwijs soms ook wel het Engels. Hoewel de meeste respondenten aangeven het Nederlands een mooie taal te vinden, zijn de meningen verdeeld wanneer er gevraagd wordt of er in een andere taal dan het Nederlands onderwijs gegeven zou moeten worden.

In het onderwijs is er veel verschil tussen het bachelor- en masterniveau. In de bacheloropleidingen wordt ook of nog vooral in het Nederlands gedoceerd, in de masteropleidingen lijkt de drang om over te stappen op het Engels wel aanwezig te zijn in Paramaribo.

Sita Doerga Misier-Patadien heeft een mastergraad in Nederlandse taal en cultuur en is als docent verbonden aan het Instituut voor de Opleiding van Leraren en de Anton de Kom Universiteit van Suriname. Zij was projectleider bij het onderzoek naar de Staat van het Nederlands in Suriname. Onderzoek naar taal en taalgebruik in een meertalige samenleving is haar voornaamste passie.

Usha Balesar heeft een masteropleiding Nederlands gevolgd aan de Anton de Kom Universiteit van Suriname. Zij werkt al dertien jaren in het onderwijs. Eerst als docent op een pedagogisch instituut, vervolgens – vanaf 2012 – aan het Instituut voor de Opleiding van Leraren. Ze was in 2018 als onderzoeksmedewerker verbonden aan het onderzoek naar de Staat van het Nederlands.

Figuur 1 sociaal verkeer

door: Max van Duijn

Onderzoeksproject: kinderen als verhalenvertellers en gedachtelezers

Een kleine jongen probeert een kikker te vangen die uit een glazen pot is ontsnapt. Als de kikker even stil blijft zitten bij een meertje, verschuilt de jongen zich achter iets wat op een boomtak lijkt, maar in werkelijkheid het gewei is van een grazend hert. Even later kijkt het hert op, en verbaasd over de plotselinge beweging van zijn verstopplek valt de jongen in het water.

Als volwassen lezers is het eenvoudig om dit fragmentje¹ te begrijpen in termen van *gedachten*: we begrijpen dat de jongen *dacht* dat hij zich achter een tak verstopte, waardoor hij *verbaasd* was toen het hert in beweging kwam. Vanaf een bepaalde leeftijd zien kinderen dit ook.

Zulk begrip is gebaseerd op ons vermogen om “projecties” te maken van wat er omgaat in de hoofden van anderen. We doen dit ongeacht of het gaat om bekenden, vreemden, fictionele personages, of zelfs onbezielde objecten (‘die printer *haat* mij!’). In de psychologie wordt dit vermogen ook wel “gedachtelezen” of “Theory of Mind” genoemd, en het wordt gezien als een essentiële basis voor ons sociale leven in al zijn facetten, inclusief bijvoorbeeld samenwerken, spelen en betekenisvolle gesprekken voeren.

Kinderen doen er vele jaren over om goede gedachtelezers te worden. Al vanaf jonge leeftijd hebben de meesten wel het empathisch vermogen om met anderen mee te voelen en enkele basisemoties te kunnen plaatsen, maar het duurt tot gemiddeld hun derde levensjaar voordat ze begrijpen dat verschillende mensen verschillend over eenzelfde gebeurtenis kunnen denken. In de jaren daarna blijven ze dit vermogen ontwikkelen en aanscherpen, totdat ze – net als de meeste volwassenen – raad weten met fenomenen als ironie of complexe inbedding van gedachten zoals “A mag niet weten dat B van plan is C te overtuigen naar zijn huis te komen, omdat D daar een verrassing voorbereidt”.

Verhalen hebben in dit verband een interessante dubbelrol. Enerzijds zijn ze afhankelijk van gedachtelezen: het is dankzij dit vermogen dat we allerlei plotwendingen kunnen begrijpen zonder dat in alle gevallen precies expliciet wordt gemaakt wie wat denkt op welk moment. Heel vaak draait een goede vertelling juist om het spel van *gedeeltelijke* onthulling van de innerlijke werelden van personages, en moet de rest door de lezer of luisteraar gaandeweg worden ingevuld vanuit het begrip van handelingen, dialogen en observaties (vooral de *whodunnit* staat hierom bekend, maar het geldt eigenlijk voor alle genres). Anderzijds zijn er aanwijzingen dat verhalen op hun beurt belangrijk zijn voor onze ontwikkeling als gedachtelezers: ze functioneren als “trainingsomgeving” waar zowel kinderen als volwassenen dit vermogen kunnen aanscherpen en een repertoire kunnen opbouwen van verschillende mogelijke perspectieven op de wereld.

In januari 2020 is aan de Universiteit Leiden een onderzoeksproject gestart waarin honderden verhalen worden verzameld, verteld door kinderen tussen vier en elf jaar oud. Het doel is om de ontwikkeling van kinderen als verhalenvertellers te volgen en in kaart te brengen, en deze te relateren aan hun ontwikkeling als gedachtelezers. Gaandeweg wordt samen met de vertellende kinderen ook aandacht besteed aan de schone, spannende, fantastische, troostrijke en komische kanten van verhalen – kortom, er wordt tijdens het onderzoek niet vergeten waarom wij allemaal van verhalen houden.

Max van Duijn is als onderzoeker en docent verbonden aan de vakgroep Informatica van de Universiteit Leiden. Na zijn studie Nederlands promoveerde hij in de cognitiewetenschappen en was hij medeoprichter van het Creative Intelligence Lab, waarin onderzoekers vanuit de alfa-, bèta-, en gamma-wetenschappen onderzoek doen naar de fundamenteën van intelligentie in zowel mensen en dieren als in kunstmatige systemen.

NOOT

¹Het gaat om een enigszins aangepaste versie van een scène uit de kinderklassieker *Frog, Where Are You?* Voor het origineel zie: Mercer Mayer. 1969. *Frog, Where Are You?* London: Penguin.

Het verzamelen van de verhalen vindt plaats in samenwerking met basisscholen, bso's, buurthuizen en via een speciale app waarin kinderen hun verhaal kunnen delen met een avatar genaamd Sami het Schaap.

door: Janneke Louwerse

Ik ben dus te vroeg geboren voor jeugdliteratuur

Een interview met Bart Bijl over het handboek voor jeugdliteratuur en didactiek

Na jaren ploeteren werd eind september in de bibliotheekzaal van het Letterenfonds het langverwachte *Jeugdliteratuur en Didactiek* gepresenteerd, een handboek waaraan docenten van alle lerarenopleidingen Nederlands tweedegraads in Nederland meewerkten. VakTaal sprak met Bart Bijl, geestelijk vader en mede-auteur van dit handboek voor (aankomende) docenten Nederlands in het voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs.

Vanwaar al deze moeite?

Ik ben altijd al geïnteresseerd geweest in jeugdliteratuur, nou ja, dat heet – toen ik jong was, wás er helemaal geen jeugdliteratuur. Ik kreeg in de eerste drie jaren op de HBS amper literatuuronderwijs, en als ik het kreeg, was het altijd volwassenenliteratuur waarvan de docenten dachten: dat kunnen die kinderen wel aan. Wat een misverstand! Ik kan me nog heel goed dat gruwelijke gedicht van BOEM Paukeslag en visserke vis herinneren. Wat móest ik daar nu toch mee? Daar moet je toch geen twaalfjarigen mee treiteren?

Ik ben dus te vroeg geboren voor jeugdliteratuur. Kinderboeken en kinderpoëzie bestonden natuurlijk allang, maar dat was meer het terrein van de pedagogiek. Jeugdliteratuur ontstond eigenlijk pas in de jaren zeventig, toen dichters en schrijvers meer over het échte leven gingen schrijven: seks, pesten, ziekte, dood – niets werd meer onder het tapijt geveegd. Denk bijvoorbeeld aan het Schrijverscollectief, met onder anderen Willem Wilmink en Hans Dorrestein.

Maar die auteurs ken ik dus alleen als docent in het voortgezet onderwijs, de PABO en aan de lerarenopleiding Nederlands.

Toen ik voor het eerst die dingen hoorde was ik dertien of veertien jaar, zag op weg naar school de mensen op straat en dacht: die zijn naar bed geweest met elkaar.

Maar geen spoor van avontuur en geen spoor van licht in hun hele postuur, in hun hele gezicht.

Uit: Het meisje spreekt, Willem Wilmink, 1986

Waarom was dit boek nodig?

Met dit handboek versterken we de trend om jeugdliteratuur echt een plaats te gunnen naast de literatuur voor volwassenen. We zien jeugdliteratuur niet 'als een voorbereiding op de volwassenenliteratuur'. Zoals popmuziek ook geen voorbereiding is op klassieke muziek: de kunstvormen bestaan naast elkaar.

Waarin onderscheidt jeugdliteratuur zich dan van volwassenenliteratuur?

Niet. Het is literatuur. Maar het is niet het kleinere broertje of zusje van de volwassenenliteratuur. De doelgroep is wel anders en daardoor komen bepaalde thema's meer voor zoals geweld, coming of age en seks. Want jongeren lezen om dezelfde reden als volwassenen: literatuur bevredigt hun natuurlijke nieuwsgierigheid. En ze weten prima wat ze willen weten. Als leerlingen nog niet klaar zijn om over bijvoorbeeld

seksualiteit te lezen, leggen ze zo'n boek vanzelf weg: ze zijn hun eigen censor. En als ze er wél aan toe zijn, is het geruststellend dat ze van boeken lezen geen geslachtsziekten op kunnen lopen en er doorgaans ook niet zwanger van raken.

Maar misschien is er wel één aspect waarin jeugdliteratuur verschilt van de volwassenenliteratuur: ze geeft vaak hoop. Jeugdliteratuur schuwt geen zware thema's en loopt zeker niet altijd goed af, maar ze biedt meestal wel perspectief.

Kun je iets vertellen over de ontstaansgeschiedenis van dit handboek?

Zo'n vier jaar geleden verving ik een collega tijdens een landelijke bijeenkomst van lerarenopleiders in het tweedegraads gebied. Dat leek me een goede gelegenheid om eens een kwestie te berde te brengen waar ik al jaren tegenop liep: het ontbreken van lesmateriaal voor cursussen jeugdliteratuur. Er was gewoon geen boek. Zouden we dat wellicht zelf kunnen maken? Dat idee viel in goede aarde en vervolgens heeft Peter van Duijvenboden (Stichting Lezen) het initiatief overgepakt en Helma van Lierop-Debrauwer (hoogleraar jeugdliteratuur Tilburg University) en Cor Geljon voor de redactie gevraagd. Zij hebben zeker in de beginfase een cruciale rol gespeeld in de totstandkoming van dit boek. Maar het bleek wel een taai en stroperig proces: met zoveel mensen aan één project werken. Gelukkig heeft Peter samen met Iris Kamp en Janneke de Jong-Slagman en zeven co-auteurs het project tot een prachtig geheel en einde weten te brengen.

ER WAS GEWOON GEEN BOEK. Zouden we dat wellicht zelf kunnen maken?

Het boek bestaat uit twee delen: een theoretisch deel met daarin onderwerpen als de definiëring, geschiedenis, genre en waardering van jeugdliteratuur en een praktisch, didactisch deel waarin behalve didactische modellen ook heel veel lessuggesties zijn opgenomen met Nederlandstalige en buitenlandse titels.

Al jaren luidt men de noodklok over de ontlezende jongeren, wat doet dit boek daaraan?

Hopelijk helpt het boek om studenten aan de lerarenopleiding uit te laten groeien tot enthousiaste, capabele docenten Nederlands die hun leerlingen inspireren, adviseren en tot lezen aanzetten. In een apart hoofdstuk over leesbevordering wordt duidelijk hoe cruciaal de rol van de docent is als intermediair tussen de leerling en 'het juiste' boek. Daarbij moet de docent er ook achter komen wat leerlingen al weten en kunnen. Dat is vaak al heel wat en voor de meesten zal gelden dat ze na de basisschool meer gelezen hebben dan dat ze in hun hele middelbareschoolperiode zullen lezen.

Citaat: "Het boek was er wel, er ligt altijd wel ergens een boek op je te wachten, maar de docent die me erop kon wijzen was er niet." - Alex Boogers

Mijn bewondering voor docenten die in vmbo en mbo tegen de stroom inroeien is enorm, maar helaas kregen we op facebook ook reacties in de trant van: "Ja, leuk zo'n handboek jeugdliteratuur, maar vooral voor de lerarenopleidingen zelf want wij, op het vmbo, slaan altijd de paragraaf jeugdliteratuur over – daar is echt geen tijd voor." Een gemiste kans: juist met literatuuronderwijs doe je heel veel aan taalontwikkeling.

Het valt of staat dus bij de enthousiaste docent die voorleest, prikkelt met gedichten en korte verhalen en die de juiste boeken op het juiste moment weet aan te

reiken. Boeken met aansprekende, passende thema's en boeken die 'beleesbaar' zijn voor de doelgroep.

Maar je moet wel oppassen denk ik: er heerst al lang een opvatting van 'als de jongelui maar lezen is het goed' en daarmee werd en wordt alles in het literatuuronderwijs in de onderbouw geaccepteerd, zonder op de kwaliteit te letten. Dat is vreemd, want alles wat er aan lectuur voor volwassenen verschijnt, wordt in de bovenbouw, bij het 'volwassenen' literatuuronderwijs, volledig genegeerd. Misschien zouden we dat in de onderbouw ook wel wat meer mogen doen. Je moet als docent natuurlijk niet laatdunkend doen over wat leerlingen in hun vrije tijd lezen, maar je moet er het onderwijs niet aan wijden.

Aha, dan komen we nu aan bij de onvermijdelijke niveaus van Witte?

Theo Witte heeft zijn niveaus ontwikkeld voor de volwassenenliteratuur voor bovenbouw havo/vwo. Later is hem gevraagd ook voor de jeugdliteratuur een indeling te maken. Dat had hij eigenlijk niet moeten doen, want waarom zouden er verschillende niveaus nodig zijn? Er zijn volop jeugdlitteraire boeken die aanzienlijk hoger scoren dan *Het gouden ei*. Bovendien vind ik het kwalijk dat er een niveau nul bij staat: het niveau van de niet-lezer. Waarom bestaat dat niet bij de volwassenenliteratuur? Er zijn zat volwassenen die niet lezen.

Hoe vind je een passend boek voor een leerling?

Daarvoor moet je zelf lezen en liefst zo divers mogelijk. Aangevuld met lezen over boeken. Jammer genoeg is de jeugdliteratuur in Nederland nog wel behoorlijk wit, geen afspiegeling van de huidige samenleving dus. Dat verandert hopelijk de komende jaren.

Welke jeugdliteratuurdidactiek is het meest efficiënt?

Ik denk niet dat de didactiek wezenlijk verschilt van die van 'gewone' literatuurdidactiek. Het beste is te communiceren. Jeugdliteratuur, of kunst in zijn algemeenheid, moet iets verrassends hebben, iets waarop lezers op verschillende manieren kunnen reageren. Daarom is praten over

jeugdliteratuur zo belangrijk. Daarbij leren leerlingen dat mensen van mening kunnen verschillen maar toch beiden gelijk kunnen hebben. Ze leren naar een andere mening luisteren, niet te snel te oordelen maar respectvol op elkaar reageren. Daarom kan literatuuronderwijs, het praten over literatuur, ook uitstekend ingepast worden bij burgerschapsvorming, op het mbo bijvoorbeeld.

Tot slot: wie is de Multatuli van de jeugdliteratuur? Wie is origineel en ontregelend?

Tja, dat is moeilijk, er zijn zoveel goede schrijvers. De Nederlandstalige jeugdliteratuur staat terecht hoog aangeschreven. Ik hou erg van het werk van Toon Tellegen en Ted van Lieshout. En Floortje Zwigman, die is ook heel erg goed.

Bart Bijl begon zijn loopbaan in het basisonderwijs en ging na enkele jaren Nederlands studeren. Hij studeerde af op een scriptie over jeugdliteratuur, destijds een primeur op de letterenfaculteit. Nadien heeft hij op scholen in binnen- en buitenland zijn best gedaan om leerlingen aan het lezen te krijgen. Sinds 2008 werkt hij aan de lerarenopleiding van de Hogeschool Rotterdam en bij Stichting INIO voor afstandsonderwijs. Voor die stichting stuurt hij jaarlijks voor duizenden euro's aan Nederlandstalige jeugdboeken de wereld rond.

Janneke Louwerse is lerarenopleider Nederlands aan de Hogeschool Rotterdam en redacteur van VakTaal.

Jeugdliteratuur en didactiek. Handboek voor vo en mbo, 2019, eindredactie Iris Kamp, Janneke de Jong-Slagman en Peter van Duivenboden. Uitgeverij Coutinho, € 34,95

Auteurs: Bart Bijl (Hogeschool Rotterdam), Iris Kamp en Yvette Jansen (Hogeschool Arnhem en Nijmegen), Janneke de Jong-Slagman (Driestar Hogeschool Gouda), Frits Criens en Susan Beckers (Fontys Lerarenopleiding Nederlands, Sittard), Margriet Smits (Fontys Lerarenopleiding Tilburg) en Marijke Potters en Aalt Prins (Hogeschool Amsterdam).

door: Andreas Krogull

Het meertalige verleden op het spoor

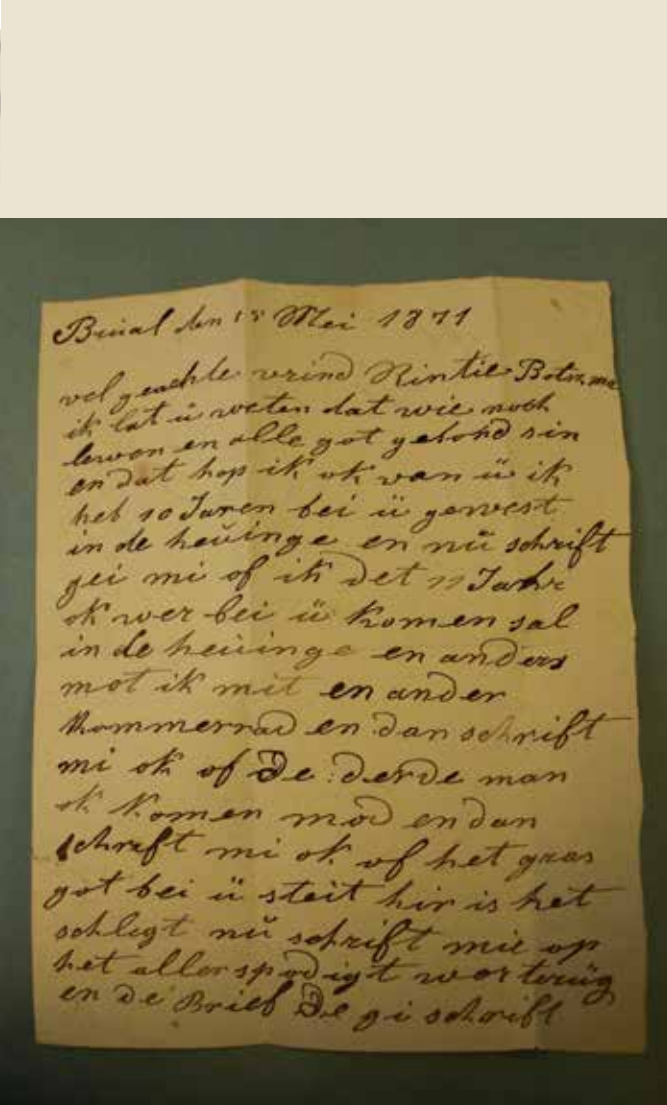
Hoewel er in Europese taalgeschiedenissen weinig over te lezen is, worden grensgebieden vaak gekenmerkt door meertaligheid en taalcontact. Dit geldt vooral voor de negentiende eeuw, het tijdperk van de eentalige natiestaten, waarin 'afwijkende' taalpraktijken grotendeels onzichtbaar werden gemaakt. De Nederlands-Duitse grens, vanuit ideologisch standpunt een risicogebied voor contact en vermenging, vormt hierop geen uitzondering. Hoe kunnen we het traditionele beeld nuanceren of bijstellen? Ik ging de archieven in, op zoek naar meertalige individuen uit de grensstreek.

Het gebied tussen de noordoostelijke Nederlanden en Noordwest-Duitsland kent een lange geschiedenis van mobiliteit. De literatuur noemt predikanten van Duitse komaf in Nederlandse grensprovincies, en het eeuwenoude fenomeen van de *Hollandgängerei*, waarbij Duitse seizoenarbeiders in groten getale naar Nederland trokken. Ook was het niet ongebruikelijk dat huwelijkspartners van net over de grens kwamen. De geringe cultuur- en taalverschillen vormden geen obstakel voor een grensoverschrijdende samenleving, totdat staatsgrenzen en standaardtalen er omstreeks 1800 verandering in brachten. Of niet? Over het échte taalgebruik van toen, zoals in handgeschreven teksten uit de privésfeer, is immers weinig bekend.

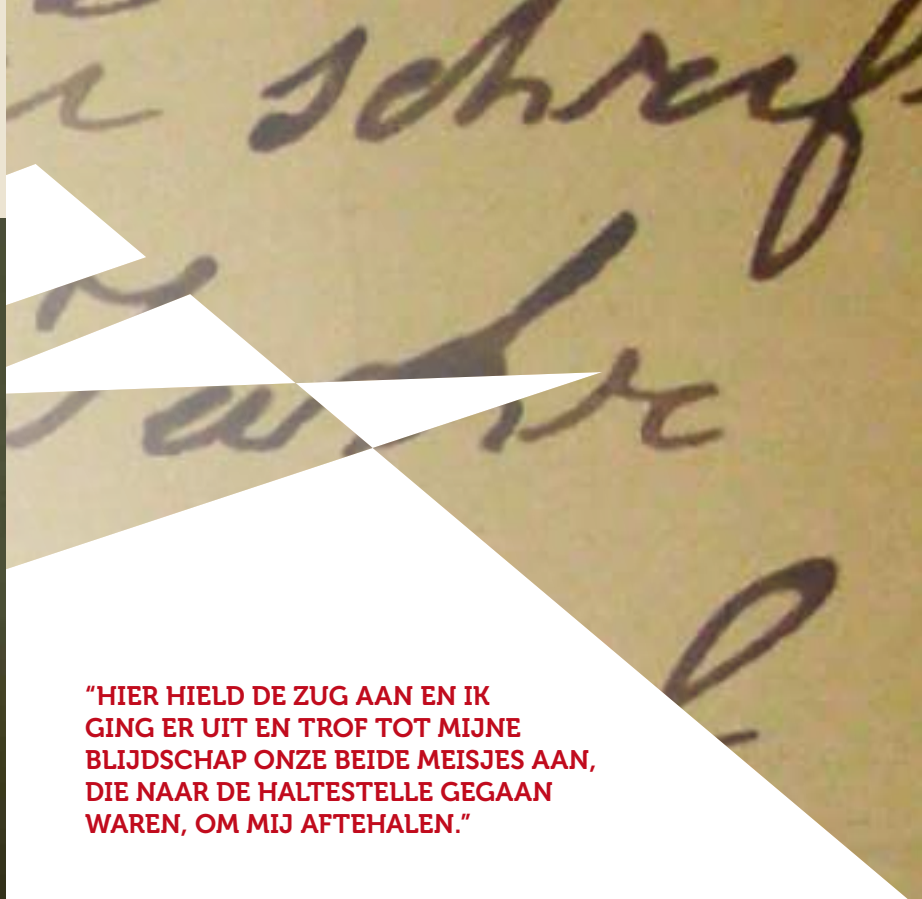
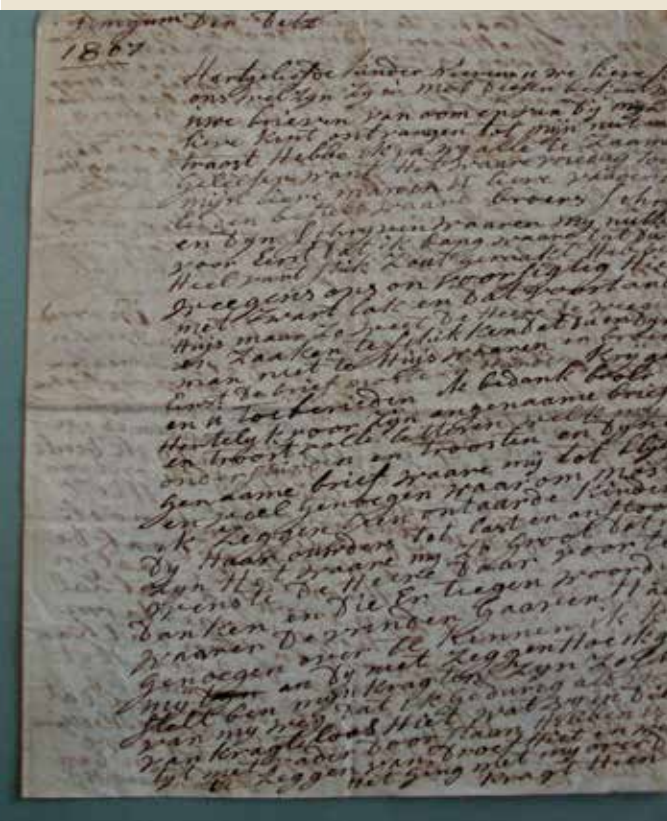
Uit de verzamelde archiefbronnen blijkt de negentiende eeuw gevarieerder en meertaliger te zijn geweest dan de ideologieën laten vermoeden. Op lexicaal gebied springt een brief van een Oost-Friese predikant uit 1856 in

het oog: *Te Emden aangekomen, ging ik ook direct naar den Baanhof. Verderop: Hier hield de Zug aan en ik ging er uit en trof tot mijne blijdschap onze beide meisjes aan, die naar de Haltestelle gegaan waren, om mij aftehalen.* Zijn gebruik van Hoogduitse woorden is opvallend, maar allesbehalve uniek. Zo schreef zijn schoonzus over haar zoon die *tegenwoordig in Göttingen aan het Gymnasium als Lehrer* is.

Meertaligheid in de grensregio gaat echter verder dan een simpele tweedeling tussen het Standaardnederlands en het Hoogduits. Ook met de (voornamelijk gesproken) variëteiten van het Nederduits en Nedersaksisch, historisch gezien een dialectcontinuüm, moet rekening worden gehouden. Dat blijkt uit de brieven van een Oost-Friese familie naar Drenthe. Ze schreven weliswaar in het Nederlands, maar gebruikten ook vormen die niet tot de standaardvariëteit behoorden: de voor-naamwoorden *du*, *dy*, *dyn* bijvoorbeeld (*dat du en dyn man niet te Hujs waaren*), naast de

afb. 1 (1807) is afkomstig uit het Drents Archief,
afb. 2 (1871) uit het Fries Scheepvaart Museum.
De foto's zijn door Andreas Krogull gemaakt.

**"HIER HIELD DE ZUG AAN EN IK
GING ER UIT EN TROF TOT MIJNE
BLIJDSCHAP ONZE BEIDE MEISJES AAN,
DIE NAAR DE HALTESTELLE GEGAAN
WAREN, OM MIJ AFTEHALEN."**

standaardvarianten *gij*, *uw*. Sporen van het Neder-
duits en/of Nedersaksisch, waar deze vormen wél
voorkomen, schemeren hier duidelijk doorheen.

Personen uit het grensgebied beschikten over
meertalige repertoires, die (bewust of onbewust)
in hun schriftelijk taalgebruik tot uitdrukking
kwamen. Een extreme vorm treffen we aan in
brieven van seizoenarbeiders uit het Nederduits-
talige Eemsland aan hun werkgever. De teksten
vertonen een opmerkelijke 'talenmix' die moei-
lijk te ontrafelen en niet eenduidig te categori-
seren valt: *ünse afsprak is gewest dat wie ü schri-
wen züllen en dan ie üns ok wer terug schriwen
wüllen*. Hoewel de schrijvers zich vermoedelijk
naar het Nederlands hebben georiënteerd, laten
hun brieven zien dat ze gebruik maakten van alle
beschikbare taalmiddelen – om functioneel
te communiceren.

Al deze taalpraktijken tonen aan dat er, in te-
genstelling tot het uniforme beeld dat de taalge-
schiedschrijving van de negentiende eeuw schetst,
nog veel te onderzoeken valt. Met andere wor-
den: de meertalige geschiedenis van Nederland
moet nog worden geschreven! ●

Andreas Krogull is historisch sociolinguïst van het
Nederlands. Na zijn promotie aan de Universiteit
Leiden was hij verbonden aan de Universiteit van
Cambridge, waar hij als postdoctoraal onderzoe-
ker meewerkte aan het interdisciplinaire meer-
taligheidsproject Multilingualism: Empowering
Individuals, Transforming Societies (MEITS).
Inmiddels is hij terug in Leiden, nu als postdoc op
een project over Nederlands-Frans taalcontact.

door: Thomas Altefrohne, Anna Eble & Lisa Mensing

Ich weiß nicht, was soll es bedeuten

Wist u dat Marc Reugebrink zozeer van de Duitse taal houdt dat hij ‘Die Loreley’ van Heinrich Heine uit zijn hoofd kent? En wist u dat er Duitse studenten zijn met minstens evenveel liefde voor het Nederlands? Dorine Holman, de organisator van Lutterzand Literair, zette jonge neerlandici uit Münster in om haar festival te modereren. Daardoor staken de studenten niet alleen de grens tussen Bad Bentheim en Oldenzaal over maar ook de taalgrens.

Aan de Universiteit Münster geniet de opleiding Neerlandistiek nog steeds grote populariteit. Terwijl er vooral veel studenten voor een lerarenopleiding kiezen, bestaat er ook de master *Interdisciplinaire Neerlandistiek* met de tak *Literair Vertalen*. Binnen deze opleiding ontstond een enthousiaste groep studenten die samen met enkele docenten een leesclub vormt. Sinds twee jaar al wordt er Nederlandstalige literatuur gelezen en tijdens gezellige bijeenkomsten besproken. Hun ervaring met Nederlandse literatuur en leesclubs kwam goed van pas toen ze werden uitgenodigd om als moderators op te treden tijdens het festival Lutterzand Literair dat op het laatste weekend van januari plaatsvond. Op zaterdag kozen de bezoekers een route door Lutterzand die hen naar drie bijzondere locaties bracht waar telkens een andere lezing werd gehouden. De route legden ze te voet, met een oude dubbeldekker of met een koets af. De auteurs – Rob van Essen, Marcel Möring, Marc Reugebrink en Jaap Scholten – gaven drie keer een lezing voor steeds weer een andere groep bezoekers. Die optredens werden door de Duitse studenten gepresenteerd waarbij ze elk een eigen aanpak ontwikkelden. Zo gebruikte Anna Eble op knappe wijze discussiepunten uit de voorafgaande lezing van Rob van Essen om nieuwe impulsen voor de volgende groep te geven. Op zondag konden leesclublezers uit heel Nederland op verschillende plekken in het natuurgebied deelnemen aan de *Eerste Landelijke Leesclub Dag*, onder meer in de schuur van een eeuwenoude hoeve, in de woonkamer van een Twentse familie of in een natuurhuisje. Onder leiding van Thomas Altefrohne, Anna Eble, Sophia Kisfeld, Nicole Krumb en Lisa Mensing kwamen lezers bijeen voor een gesprek met een van de deelnemende auteurs: Elsbeth Etty (*In de man zit nog*

BIJZONDER MOOI WAS DAT DE BEZOEKERS EN DE AUTEURS ZO NIEUWSGIERIG WAREN NAAR DE BLIK VAN BUITEN DIE DE DUITSE MODERATOREN MEEBRACHTEN.

een jongen), Rob van Essen (*De goede zoon*), Rinske Hillen (*Houtrot*), Josha Zwaan (*Zeevonk*) en Lize Spit (*Het smelt*). Als ‘leesclubvoorzitters’ moesten de moderators ervoor zorgen dat niet alleen de auteurs maar vooral de deelnemers aan het woord kwamen. Zo werd het geen gewone lezing maar een bijzondere bijeenkomst waarbij er naast een klassiek vraaggesprek met de auteur ook discussies ontstonden tussen de deelnemers. En de auteurs waren er heel blij mee: Lize Spit was benieuwd wat de lezers van haar roman vinden en waarover ze willen discussiëren. Tegelijk wilden de lezers meer over het ontstaansproces van de boeken te weten komen zodat er in de groep rond Elsbeth Etty’s publicatie over Willem Wilmink veel vragen over het schrijven van een biografie werden gesteld. De moderators moesten het gesprek aan elkaar praten en zorgen dat het verhaal van de auteurs en de reacties van de deelnemers een rond geheel vormden. Zo ontstonden levendige discussies in een informele sfeer op een bijzondere plek.

De samenwerking tussen het Nederlandse festival Lutterzand Literair en Duitse studenten van de Universiteit Münster kan een voorbeeld zijn voor grensoverschrijdende evenementen en levendige culturele uitwisselingen. We hebben de gesprekken met plezier geleid en hopen dat er nog meer gezamenlijke projecten volgen. Bijzonder mooi was dat de inzet de grens te overschrijden niet alleen van de kant van de studenten kwam, maar dat ook de bezoekers en de auteurs nieuwsgierig waren naar de blik van buiten die de Duitse moderators meebrachten. ●

Thomas Altefrohne, Anna Eble en Lisa Mensing zijn verbonden aan de vakgroep Neerlandistiek in Münster.

Aanbieding:

de beste naslagwerken van Onze Taal in
één pakket van € 72,99 voor slechts € 51,99

Leestekens
Hét naslagwerk
over inter-
punctie
€ 16,–

Grammatica
Uitleg van 150
grammaticale
begrippen
€ 16,–

~~€ 72,99~~
€ 51,99

Spellingwijzer Onze Taal
70.000 lastige woorden
€ 19,99

Taal-top-100
Helder antwoord op de
meestgestelde taalvragen
€ 21,–

Bestel nu *Leestekens*, *Grammatica* en de *Spellingwijzer*,
en krijg de *Taal-top-100* cadeau!

Onzetaalwebwinkel.nl/pakketaanbieding

Waar zijn de kleinkinderen van Natasja Froger (54) logeren?

door: Ronny Boogaart

Euh, ja, ik heb de app van RTL Boulevard op mijn telefoon. Als je die opent, kleurt je hele scherm fel oranje, dus je moet daar in gezelschap een beetje mee oppassen. Ik zou er ook niet over begonnen zijn als ze daar niet regelmatig zo onhandig formuleerden. Neem nou dit bericht van 9 februari jl.

Natasja Froger (54) kan haar geluk niet op. Dit weekend waren al haar kleinkinderen logeren bij opa en oma Froger.

Iedereen begrijpt wat hier staat, maar toch wringt er iets. Of eigenlijk twee dingen.

In de eerste plaats wordt Natasja Froger ineens oma Froger, en je denkt toch even dat het dan over iemand anders gaat. Gezien de inhoud is dat niet waarschijnlijk, maar de formulering stuurt wel in die richting. Dat komt ook doordat *opa en oma Froger* aan het eind van de zin staan waar je nieuwe informatie verwacht. Als je de zin voor moet lezen, gaat dat de eerste keer gegarandeerd fout, want je legt dan automatisch de nadruk op *opa en oma Froger*, maar dan lijkt het net alsof we het nog niet over oma Froger hebben gehad en alsof de kleinkinderen dus niet bij Natasja logeren.

Die indruk wordt versterkt doordat in de tweede zin de formulering *haar kleinkinderen waren logeren* wordt gebruikt. Dat is een wonderlijke constructie, met een heel eenvoudige vorm (bestaande uit het werkwoord *zijn* en een infinitief), maar een nogal specifieke betekenis, die ooit door

Casper de Groot heel treffend 'absentief' is gedoopt. *René is boodschappen doen* betekent: René is er niet, en wel omdat hij boodschappen is gaan doen. Als je zegt

*Natasja kan haar geluk niet op.
René is vissen*

dan weet je zeker dat René niet thuis is en dat Natasja niet mee is gaan vissen. Net zo betekent *Haar kleinkinderen zijn logeren* dat die kleinkinderen er niet zijn, dat ze 'uit logeren' zijn. Lekker rustig, zo zonder de kleinkinderen. Fijn voor je, Natasja, dat ze bij opa en oma Froger logeren zijn. O nee, sorry.

Het bericht combineert dus twee verschillende perspectieven. Na de eerste zin, en door het gebruik van 'haar kleinkinderen', kijken we met Natasja mee. Maar die kleinkinderen zijn, getuige een begeleidende foto van Instagram, gewoon bij Natasja. Dus om het gebruik van de afwezigheidsconstructie te begrijpen moeten we vanuit de thuissituatie van de kleinkinderen kijken, of vanuit het perspectief van hun ouders. En dat geldt eigenlijk ook al voor die benaming *opa en oma Froger*, die niet zo makkelijk van Natasja zelf afkomstig kan zijn.

Onhandig, maar wel interessant: als een interpretatie wordt opgeroepen die duidelijk *niet* de bedoeling van de schrijver van het bericht is, dan weet je vrij zeker dat je te maken hebt met een betekenisaspect van de formulering.

Een paar weken geleden hadden ze er nog zo eentje toen ze in de app meldden

dat de zanger van Rowwen Hèze met een solo-album 'op de proppen' komt. Ik realiseerde me toen dat de uitdrukking 'op de proppen komen' hier niet alleen iets onverwachts uitdrukt, maar ook iets ongewensts. De formulering wekt in elk geval niet de indruk dat de zanger veel tijd en aandacht aan zijn album heeft besteed. Dat wil RTL Boulevard vast niet zeggen, dus dat zou dan deel zijn van de betekenis van 'op de proppen komen'. Met deze formulering zit volgens mij echt niemand op dat solo-album te wachten. Een beetje zoals op Instagram met je kleinkinderen op de proppen komen. ●

Ronny Boogaart is universitair docent Nederlandse Taalkunde aan de Universiteit Leiden.

EVEN BIJPRATEN OVER NEDERLANDS!

Vier nummers van VakTaal per jaar ontvangen?

Word lid van de IVN voor € 55,- per jaar (Nederland). Aanmelden via: www.ivn.nu.

VakTaal verschaft op journalistieke wijze informatie over die aspecten van het vak waarvan neerlandici (uit welke discipline of beroepssector dan ook) op de hoogte moeten blijven. Een abonnement zorgt ervoor dat u elk kwartaal helemaal wordt bijgepraat over wat er leeft in het vak. Kijk op www.ivn.nu voor meer informatie

over de IVN, het forum voor academici die zich bezighouden met de neerlandistiek in brede zin (taal- en letterkunde, cultuur, geschiedenis, kunstgeschiedenis, etc.) aan onderwijsinstellingen, instellingen van wetenschappelijk onderwijs en onderzoek, en anderszins gerelateerde instellingen in de hele wereld.